Barcelona entre l'enderroc de les muralles i l'Exposició Universal: arquitectura domèstica de l'Eixample.

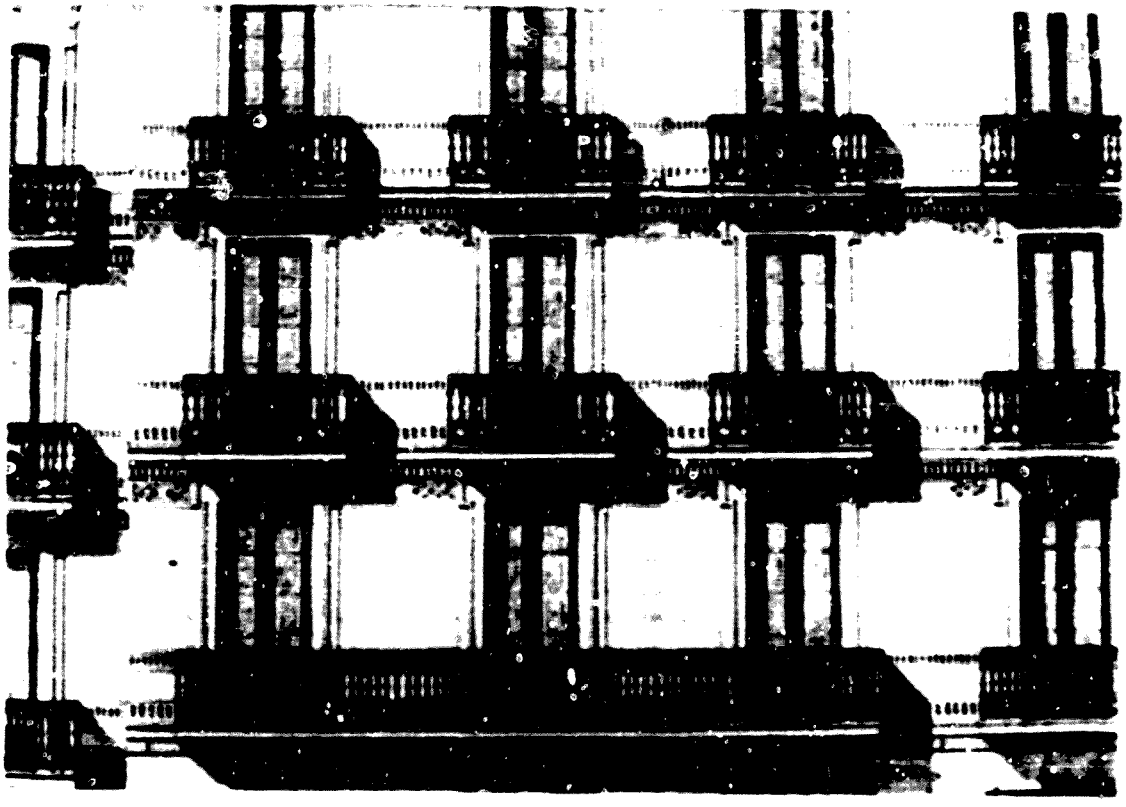

Tesi per a optar al títol de Doctor en Història de l'Art

Departament d'Història de l'Art de la Universitat de Barcelona

Pla de doctorat: "L'anàlisi de l'obra d'art" (1991-93)

Nom del Doctorand: Joan Molet i Petit

Nom de la Directora: Dra. Mireia Freixa i Serra

A la memòria del meu avi, Emili Molet i Folch, gràcies al qual vaig poder entrar en l'apassionant món de la Història de l'Art.

"Llavors, el senyor Foix, [...], es lliurà a contemplar i elogiar amb grans exclamacions les boniques vistes que d'allí es descobrien. A l'esquerra, un troç de Barcelona confosa ja amb sos suburbis, estenent-se al peu de Montjuïc, blanca, nova, inmensa com una gran metròpolis. Sos barris de llevant, salpicats d'alteroses xemeneies, es perdien en una boirada de vapor que la brillantor del sol fonia amb les tintes de la costa, roses nacarades, mig velades per un vapor d'or. [...] Davant, al peu mateix de l'espectador, Sarrià i Les Corts, que amb llurs torratxes i colomars, relliscaven costa avall, llançant lluïssors enlluernadores entre apomades arbredes, fins a topar-se amb el caseriu nor de Barcelona que s'arraulia dessota son orgullós castell."

Narcís Oller: *La Febre d'Or* (1890-92)

Agraïments

M'honoro en expressar en primer lloc el meu més sincer reconeixement a la Dra. Mireia Freixa i Serra, Directora d'aquesta Tesi Doctoral, qui m'ha aconsellat i guiat encertadament a l'hora de realitzar-la, i al mateix temps m'ha brindat la possibilitat d'empendre nous reptes, acadèmics i personals.

També voldria donar les gràcies a la Dra. Isabel Coll, qui, ja des dels anys de llicenciatura, ha cregut en la meva tasca, encoratjant-me i oferint-me el seu suport, que ha estat decisiu en molts moments difícils.

Tanmateix, i també dins de la Universitat voldria recordar al personal i direcció de la Biblioteca de la Facultat, amb qui vaig tenir el plaer de treballar l'any anterior a l'inici del Doctorat, i qui va saber transmetre'm aquesta estimació especial cap als llibres, que m'enriquí com a investigador i com a persona.

Fora de l'àmbit universitari, també és de justícia agraïr molt sinceralment al personal del Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Barcelona - i especialment a la Larra - la seva paciència, el seu ajut i interès, i tota mena de facilitats que em van oferir durant els gairebé dos anys que hi vaig anar, fent-me molt menys feixuga la tasca del buidatge.

I a un nivell molt més personal també he d'estar molt agraït amb els meus amics que han mostrat continuament el seu interés per allò que sabien que tan m'illusionava, fins al punt que alguns d'ells - la Gemma, el Joan-Manel, el Pere i l'Alberto - han collaborat directament en la realització d'aquestes pàgines.

I per últim, a la meva família, als meus germans, i, sobretot, als meus pares qui han demostrat una gran fe en els meus propòsits i dels quals he rebut sempre un suport incondicional, permetent dedicar-me a conrear el meu esperit, en un món dominat pel materialisme.

A tots vosaltres repeteixo el meu més sincer agraïment, per què amb el vostre ajut se m'ha concedit el rar privilegi que un somni d'adolescent s'hagi convertit en realitat.

Moltes gràcies.

Sumari

I. Introducció i Estat de la Qüestió pàg.1

I.1. ***Presentació*** pàg.3

I.2. ***Estat de la Qüestió*** pàg.12

I.2.1. *Visió cronològica* pàg.12

I.2.2. *La "polèmica" sobre les "Cases Cerdà"* pàg.19

I.2.3. *Valoració* pàg.20

II. El marc internacional: Viena, Berlín i París com a exemples d'urbanisme i arquitectura domèstica europeus a la segona meitat del segle XIX. pàg.23

II.1 *Viena* pàg.28

II.1.1. Desenvolupament urbanístic fins 1858 pàg.28

II.1.1.1. Formació de la "Residenzstadt" barroca (1684-1804) pàg.28

II.1.1.2. La ciutat emmurallada al segle XIX (1804-1858) pàg.29

II.1.2. La Ringstrasse pàg.32

II.1.2.1. El concurs pàg.33

II.1.2.2. Anàlisi dels projectes premiats pàg.35

II.1.2.3. El Pla de Base pàg.38

II.1.2.4. La realització pàg.40

II.1.2.4.1. Organització i finançament pàg.40

II.1.2.4.2. Materialització del Pla de Base pàg.41

II.1.2.4.3. Principals modificacions del Pla de Base pàg.42

II.1.2.4.4. L'edificació pàg.43

II.1.3. L'arquitectura domèstica de la Ringstrasse pàg.46

II.1.3.1. La nova organització de la construcció pàg.46

II.1.3.2. Precedents tipològics i formals pàg.46

II.1.3.3. Els nous habitatges pàg.48

II.1.3.4. Les tipologies de la Ringstrasse pàg.49

II.1.3.5. L'evolució de les façanes pàg.53

II.1.3.5.1. Etapa de l'Historicisme Primerenc (1850-1860) pàg.53

II.1.3.5.2. Etapa de l'Historicisme Madur (1860-1875) pàg.56

II.1.3.5.3. Etapa de l'Historicisme Tardà (1875-1890) pàg.58

II.1.4. Valoracions pàg.61

II.2. ***Berlín*** pàg.69

II.2.1. Desenvolupament urbanístic fins al segle XIX pàg.69

II.2.1.1. La creació dela Residència dels Hohenzollern pàg.69

II.2.1.2. La capital de Prússia pàg.70

II.2.2. Desenvolupament urbanístic fins 1862 pàg.72

II.2.2.1. El primer Bebauungsplan o pla Schmid pàg.72

II.2.2.2. Les intervencions de Lenné pàg.73

II.2.2.3. La situació urbanística abans de 1862 pàg.75

II.2.3. El segon Bebauungsplan o Pla Hobrecht pàg.77

II.2.3.1. Descripció i anàlisi del Pla pàg.78

II.2.3.2. La crítica del Pla pàg.83

II.2.3.3. La realització pàg.84

II.2.4. L'arquitectura domèstica pàg.88

II.2.4.1. La vivenda obrera a la primera meitat del segle pàg.88

II.2.4.1.1. Les Familienhäuser i les primeres cases de lloguer de Berlín pàg.88

II.2.4.1.2. La reforma de la vivenda pàg.89

II.2.4.2. Les vivendes del Bebauungsplan pàg.92

II.2.4.2.1. Els condicionaments administratius: les ordenances de 1853 pàg.92

II.2.4.2.2. El tractat de Gustav Assmann pàg.93

II.2.4.2.3. L'estructura interna dels edificis pàg.97

II.2.4.2.4. Les façanes pàg.99

II.2.5. Valoracions pàg.101

II.3. *París* pàg.105

II.3.1. Evolució urbanística fins a la Restauració pàg.105

II.3.1.1. La capital de l'Ancien Régime pàg.105

II.3.1.2. Revolució i Imperi (1789-1824) pàg.106

II.3.1.3. Realitzacions de Carles X (1824-1833) pàg.107

II.3.2. Els Gran Travaux (1833-1893) pàg.110

II.3.2.1. Els precedents: la Monarquia de Juliol, Rambuteau i els primers Boulevards (1833-51) pàg.110

II.3.2.2. El Segon Imperi: el Pla Haussmann i la "Regulació" (1851-93) pàg.112

II.3.2.2.1. Plantejaments pàg.112

II.3.2.2.2. Descripció del Pla pàg.114

II.3.2.2.3. L'espai urbà haussmannià pàg.115

II.3.2.2.4. Realització i crítica pàg.117

II.3.3. L'arquitectura domèstica pàg.118

II.3.3.1 Els habitatges de l'Ancienne Régime pàg.118

II.3.3.2. Les cases de pisos de lloguer. L'edifici de la Restauració (1824-40) pàg.119

II.3.3.3. L'edifici haussmannià (1840-60) pàg.121

II.3.3.3.1 El naixament de l'arquitectura regulada pàg.122

II.3.3.3.2. L'evolució tipològica dels interiors pàg.125

II.3.3.4. L'edifici haussmannià tardà (1860-70) pàg.128

II.3.3.5. La crisi del model haussmannià (1870-90) pàg.130

II.3.3.6. La fi de segle pàg.131

II.3.4. Valoracions pàg.135

II.4. *Valoració conjunta* pàg.139

II.5. *Ilustracions* pàg.147

III. Barcelona a mitjans del segle XIX pàg.219

III.1. ***Aspectes urbanístics*** pàg.221

III.1.1. Un marc urbanístic excepcional: El Pla Cerdà pàg.221

III.1.1.1. Idea urbanística de Cerdà pàg.222

III.1.1.2. Descripció del Pla pàg.229

III.1.1.2.1. L'esquema viari i interviari pàg.229

III.1.1.2.2. L'arquitectura pàg.234

III.1.2. El marc legal: les ordenances de 1859 pàg.245

III.1.3. El marc real: El desenvolupament del pla. La construcció de L'Eixample fins a l'Exposició Universal pàg.249

III.1.3.1. Realitzacions i modificacions urbanístiques introduïdes fins 1888 pàg.249

III.1.3.1.1. Primera etapa (1860-71) pàg.249

III.1.3.1.2. Segona etapa (1872-85) pàg.256

III.1.3.1.3. Tercera etapa (1886-88) pàg.258

III.1.3.2. Irregularitats en l'edificació: propietat versus municipi pàg.261

III.2. ***Aspectes arquitectònics: l'herència de la primera meitat del segle XIX: els historicismes*** pàg.272

III.3. ***Ilustracions*** pàg.284

IV. L'arquitectura domèstica de la Barcelona enmurallada pàg.293

IV.1. ***Les Tipologies més habituals*** pàg.295

IV.1.1. El pas de la casa artesana a la casa de veïns pàg.295

IV.1.2. Les cases de veïns de la Barcelona Vella pàg.297

IV.2. ***Algunes realitzacions rellevants*** pàg.301

IV.2.1. Residències de gran qualitat: el Palau Moja pàg.301

IV.2.2. El primer edifici de pisos de lloguer: Els Porxos de'n Xifré pàg.303

IV.2.3. Les grans actuacions urbanístiques fins 1860: l'Eix Ferran-Jaume I-Princesa, les places Reial i Sant Josep pàg.305

IV.3. *La visió de Cerdà* pàg.307

IV.3.1. Els edificis de *primera classe* pàg.311

IV.3.2. Els edificis de *segona classe* pàg.315

IV.3.3. Els edificis de *tercera classe* pàg.317

IV.3.4. Els edificis de *quarta classe* pàg.319

IV.3.5. Les cases de la *Barceloneta* pàg.320

IV.3.6. L'aspecte extern dels edificis pàg.322

IV.4. *Illustracions* pàg.323

V. L'arquitectura de l'Eixample. Primera Etapa (1860-1871) pàg.331

V.1. Eixample central pàg.337

V.1.1. Palaus urbans pàg.337

V.1.1.1. Anàlisi dels interiors: *monumentalitat i jerarquització* pàg.337

V.1.1.2. Anàlisi dels exteriors: *sobrietat i regust clàssic* pàg.343

V.1.1.3. Articulació interior/exterior: *una manca de correspondència* pàg.347

V.1.2. Cases unifamiliars pàg.348

V.1.2.1. Anàlisi dels interiors: *qualitat i senzillesa* pàg.349

V.1.2.2. Anàlisi dels exteriors: *un caràcter més "autòcton" i "festiu"* pàg.352

V.1.2.3. Articulació interior/exterior: *un lleu reflex de l'estructura* pàg.354

V.1.3. Cases plurifamiliars pàg.356

V.1.3.1. *amb principal amb accès directe i amb vivendes similars* pàg.356

V.1.3.1.1. Anàlisi dels interiors: *enfilades i avant-sales com emmascarament de la complexitat d'accessos i distribucions* pàg.358

V.1.3.1.2. Anàlisi dels exteriors: una major riquesa ornamental. Les primeres tribunes pàg.365

V.1.3.1.3. Articulació interior/exterior: *el protagonisme del principal* pàg.370

V.1.3.3. *amb principal sense accès directe i amb vivendes similars* pàg.372

V.1.3.3.1. Anàlisi dels interiors: *una distribució més racional* pàg.373

V.1.3.3.2. Anàlisi dels exteriors: *els "ritmes decoratius"* pàg.377

V.1.3.3.3. Articulació interior/exterior: *l'estratificació social a les façanes* pàg.380

V.1.3.5. *sense pricipal i amb vivendes similars* pàg.382

V.1.3.5.1. Anàlisi dels interiors: *vanfrans, celoberts i botigues* pàg.383

V.1.3.5.2. Anàlisi dels exteriors: *balcons i faixes* pàg.389

V.1.3.5.3. Articulació interior/exterior: *façanes igualitàries* pàg. 391

V.1.3.6. *sense principal i amb vivendes diferents* pàg.393

V.1.4. Valoracions pàg.395

V.2. Zona de contacte pàg.403

V.2.3. Cases plurifamiliars pàg.403

V.2.3.1. *amb principal amb accés directe* pàg.403

V.2.3.1.1. Anàlisi dels interiors: *protagonisme del pati central* pàg.404

V.2.3.1.2. Anàlisi dels exteriors: *riquesa i diversitat* pàg.408

V.2.3.5. *sense principal* pàg.412

V.2.3.5.1. Anàlisi dels interiors: *del pati als celoberts* pàg.413

V.2.3.5.2. Anàlisi dels exteriors: *la faixa com a element decoratiu* pàg.417

V.2.3.5.3. Articulació interior/exterior: *el domini de la composició* pàg.419

V.2.4. Valoracions pàg.421

V.3. Eixample perifèric pàg.426

V.3.2. Cases unifamiliars pàg.426

V.3.3. Cases plurifamiliars pàg.429

V.3.3.5. *sense principal* pàg.429

V.3.3.5.1. Anàlisi dels interiors: *Ciutat Vella a l'Eixample* pàg.429

V.3.3.5.2. Anàlisi dels exteriors: *simplicitat absoluta* pàg.431

V.3.3.5.5. Articulació interior/exterior: *façanes funcionals* pàg.433

V.3.4. Valoracions pàg.434

V.4. *Casos especials* pàg.436

V.5. *Ilustracions* pàg.439

VI. L'arquitectura de l'Eixample. Segona Etapa (1872-1885) pàg.457

VI.1. *Eixample Central* pàg.459

VI.1.1. Palaus urbans pàg.459

VI.1.1.1. Anàlisi dels interiors: *el gran saló-distribuïdor a dos nivells, protagonista absolut* pàg.439

V.1.1.2. Anàlisi dels exteriors: *del neo-àrab al protomodernisme* pàg.463

VI.1.1.3. Articulació interior/exterior: *una caixa revestida de quatre formes diferents* pàg.465

VI.1.3. Cases plurifamiliars pàg.468

VI.1.3.1. *amb principal amb accès directe* pàg.468

VI.1.3.1.1. Anàlisi dels interiors: *la presa d'importància dels xamfrans* pàg.469

VI.1.3.1.2. Anàlisi dels exteriors: *cap a un eclecticisme no historicista* pàg.472

VI.1.3.1.3. Articulació interior/exterior: *els ritmes decoratius, un altre cop* pàg.475

VI.1.3.3. *amb principal sense accès directe* pàg.477

VI.1.3.3.1. Anàlisi dels interiors: *avant-sales i passadissos* pàg.477

VI.1.3.3.2. Anàlisi dels exteriors: *cap novetat* pàg.480

VI.1.3.3.3. Articulació interior/exterior: *principals i botigues* pàg.481

VI.1.3.5. *sense principal* pàg.483

VI.1.3.5.1 Anàlisi dels interiors: *s'imposa el passadís* pàg.484

VI.1.3.5.2. Anàlisi dels exteriors: *decorativisme versus estructuració* pàg.489

VI.1.3.5.3. Articulació interior/exterior: *el domini de l'aparència* pàg.495

VI.1.4. Valoracions pàg.497

VI.2. *Zona de Contacte* pàg.502

VI.2.3. Cases plurifamiliars pàg.502

VI.2.3.5. *sense principal* pàg.502

VI.2.3.5.1. Anàlisi dels interiors: *les parcelles com a determinant* pàg.503

VI.2.3.5.2. Anàlisi dels exteriors: *una evolució més ambigua* pàg.506

VI.2.3.5.3. Articulació interior/exterior: *botigues amb finestres* pàg.508

VI.3. *Eixample Perifèric* pàg.511

VI.3.2. Cases unifamiliars pàg.511

VI.3.2.1. Anàlisi dels interiors: *senzillesa i varietat* pàg.512

VI.3.2.2. Anàlisi dels exteriors: *simplicitat absoluta* pàg.513

VI.3.3. Cases plurifamiliars pàg.514

VI.3.3.5. *sense principal* pàg.514

VI.3.3.5.1. Anàlisi dels interiors: *molta varietat i poca qualitat* pàg.515

VI.3.3.5.2. Anàlisi dels exteriors *es mantenen els models* pàg.519

VI.3.3.5.3. Articulació interior/exterior: *façanes sinceres i façanes dominades per la composició* pàg.520

VI.3.4. Valoracions pàg.522

VI.4. *Casos especials* pag.525

VI.5. *Illustracions* pàg.529

VII L'arquitectura de l'Eixample. Epíleg (1886-88) pàg.553

VII.1. *Eixample Central i Zona de Contacte* pàg.555

VII.1.1. Palaus urbans i cases plurifamiliars *amb principal amb accès directe* pg.555

VII.1.1.1. Anàlisi dels interiors: *racionalitat monumental* pàg.556

VII.1.1.2. Anàlisi dels exteriors: *cap a la fi de segle* pàg.560

VII.1.1.3. Articulació interior/exterior: *independència total* pàg.566

VII.1.3 Cases plurifamiliars pàg.567

VII.1.3.5. *sense principal* pàg.567

VII.1.3.5.1. Anàlisi dels interiors: *homogeneitat i triomf del passadís recte* pàg.568

VII.1.3.5.2. Anàlisi dels exteriors: *pervivència i desenvolupament de l'eclecticisme* pàg.570

VII.1.3.5.3. Articulació interior/exterior: *més façanes "enganyoses"* pàg.571

IX. Apèndixs pàg.637

IX.1. *"Ritme" de construcció dels carrers* pàg.639

IX.2. *Arquitectes i mestres d'obres* pàg.654

X. Bibliografia pàg.649

XI. Catàleg Volum II

VII.2. *Eixample Perifèric* pàg.573

VII.2.3. Cases plurifamiliars pàg.573

VII.2.3.5. *sense principal* pàg.573

VII.2.3.5.1. Anàlisi dels interiors: *un intent de racionalització* pàg.573

VII.2.3.5.2. Anàlisi dels exteriors: *domini del tipus B* pàg.575

VII.4. *Valoracions* pàg.577

VII.5. *Illustracions* pàg.581

VIII. Conclusions pàg.589

VIII.1. *Evolució tipològica i definició dels "barris"* pàg.591

VIII.2. *Evolució dels edificis* pàg.598

VIII.2.1. Evolució dels interiors pàg.598

VIII.2.1.1. Tipus de parcelles pàg.598

VIII.2.1.2. Sistemes d'accés pàg.599

VIII.2.1.3 Sistemes de ventilació i il·luminació pàg.601

VIII.2.1.4. Distribució i mecanismes de ventilació pàg.602

VIII.2.1.5. Programes d'habitacions pàg.604

VIII.2.2. Evolució dels exteriors pàg.607

VIII.2.2.1. Primera Etapa pàg.607

VIII.2.2.2. Segona Etapa pàg.609

VIII.2.2.3. Tercera Etapa pàg.613

VIII.3. *Contextualitzacions* pàg.617

VIII.3.1. L'arquitectura domèstica de l'Eixample a la llum de les propostes d'Ildefons Cerdà pàg.617

VIII.3.2. L'arquitectura domèstica de l'Eixample de Barcelona a la llum de les grans capitals europees: Viena, Berlín i París. pàg.623

VIII.4. *El "destí" de l'arquitectura domèstica de l'Eixample* pàg.630

VIII.5. *Illustracions* pàg.636

IX. Apèndixs pàg.637

IX.1. *"Ritme" de construcció dels carrers* pàg.639

IX.2. *Arquitectes i mestres d'obres* pàg.654

X. Bibliografia pàg.649

XI. Catàleg Volum II

I. Introducció i Estat de la Qüestió

1. Introducció i Estat de la Qüestió

1.1. Presentació

Durant l'estiu de 1990, en plena eufòria pre-olímpica i dins de la campanya anomenada "Olimpíada Cultural", es presentà al pis principal de la Casa Milà, coincidint amb la seva recuperació com a sala d'exposicions, la mostra anomenada *El Quadrat d'Or. Centre de la Barcelona modernista*. Amb ella es pretenia posar de relleu tot un llegat arquitectònic d'època modernista, concentrat en un espai molt concret, el "Quadrat d'Or", nom amb el que es volia aludir metafòricament a l'area central de l'Eixample; alhora, també es volia explicar la història d'aquesta zona, intentant rescatar de l'oblit l'època "heroica" de la seva fundació, tot mostrant, a través d'un amplíssim recull fotogràfic, una imatge que poc té a veure amb l'actual i que era completament desconeguda per la majoria dels barcelonins que ens havíem criat amb el *mite de l'Eixample modernista*.

Aquesta exposició, que tan pel seu contingut, com per la seva encertadíssima ubicació en un dels millors exemples d'arquitectura modernista *eixamplera*, va tenir un gran ressó social que es traduí en un major interés per l'Eixample, ja no tan sols des del punt de vista urbanístic sinó també des de l'arquitectònic. Així, dins del grup de recerca sobre el Modernisme i el Noucentisme a Catalunya, que en el si del Departament d'Història de l'Art de la Universitat de Barcelona, dirigeix la Catedràtica Mireia Freixa, es plantejà la necessitat d'aprofundir en aquest tema, en el qual ja s'hi havia començat a treballar[1]. En aquest context sorgí la idea de dur a terme la present Tesi Doctoral, la qual ha estat possible gràcies a la infrastructura i collaboració del citat grup, i també gràcies a la financiació obtinguda a través d'un beca de *Formación de Personal Investigador*, atorgada pel *Ministerio de Educación y Ciencia* a l'autor d'aquestes pàgines.

Els objectius del present treball són diversos, com múltiples són els punts de vista dels quals hom pot acostar-se a una realitat tan complexa com és l'Eixample de Barcelona. Nosaltres ens hem volgut centrar bàsicament en l'arquitectura domèstica[2] i en el seu estudi a partir d'una doble vessant: funcional i estètica; en el primer camp ens hem interessat per

---

[1] Cal recordar que dos membres d'aquest grup, en Santi Barjau i la Teresa Navas van collaborar en l'organització de l'exposició i en la redacció de la guia

[2] Tal i com es veurà més endevant, també farem àmplies referències a l'urbanisme i al Pla Cerdà

l'interior dels edificis pel que fa a les solucions de distribució i circulació dels habitatges; mentre que en el segon hem parat atenció a l'evolució "estilística" de les façanes; intentant, en ambdós casos, buscar els lligams amb els precedents autòctons i establir paral·lelismes amb realitzacions europees, així com fent una interpretació des de diferents punts de vista: social, històric, econòmic,... Tot això, naturalment dins d'un període cronològic i d'un marc espaial concrets. El primer, el delimitem amb els dos esdeveniments citats en títol, ocorreguts entre 1860 i 1888; tot coincidint amb els primers vint-i-vuit anys d'edificació de l'Eixample. L'elecció d'aquest període s'ha basat en criteris d'ordre històric i artístic: d'una banda ens ha interessat estudiar la primera època d'aquest barri que (com queda clar a l'Estat de la Qüestió[3]), ha romàs oblidada, a favor de l'era modernista, enmarcant el nostre treball entre dues fites tan importants per a la ciutat com són l'enderroc de les muralles (que, de fet, fa possible la construcció de l'Eixample) i l'Exposició Universal de 1888, que significa l'esforç de Barcelona com a ciutat que vol arribar a ser cosmopolita tot intentant trencar amb un passat recent provincià; alhora que també és el moment en què, justament a través de la construcció dels edificis per al certamen es considera que "neix" el modernisme arquitectònic. Així, nosaltres ens situem en el període pre-modernista de l'Eixample, la qual cosa permetrà, entre d'altres, establir una línia evolutiva que lligui les realitzacions "neoclàssiques" de la ciutat intramurs amb l'esclat de *l'art noveau* català i que ens permeti copsar el procès per el qual un barri, sorgit del no-res, es convertiria trenta anys després en el *Quadrat d'Or*[4]. A més, és durant aquest període, tal i com es veurà, quan a través d'un llarg procès, es definirà la tipolgia de vivenda que avui considerem típica de l'Eixample, amb els cèlebres *davants i darreres*.

El marc espaial, que òbviament és l'Eixample, s'ha hagut de delimitar amb força precisició, car la paraula "Eixample" és prou ambigua i històricament ha tingut diversos significats, des de la gran àrea que abarcabava el Pla Cerdà, fins l'actual Districte Municipal del mateix nom. Nosaltres hem entès "Eixample" en el sentit que tenia en el moment històric en el que ens situem i des de l'òptica de la ciutat de Barcelona, de manera que el nostre estudi abarca tota l'àrea del Pla Cerdà, dins, però, dels límits municipals de la Barcelona de

[3] Vid. capítol 1.2.

[4] Recordem que en el Modernisme l'arquitectura domèstica assoleix un protagonisme que no havia tingut mai, per la qual cosa creiem que és encertat mantenir els orígens d'aquest "estil" dins de la pròpia arquitectura domèstica de l'àrea on n'abunden els exemples.

l'època[5]. Tres motius ens han condicionat: d'una banda, la voluntat de fer coincidir els nostres límits amb el concepte general d'Eixample, eliminant zones com Sant Martí i Sant Andreu, contemplades en el Pla però que actualment ningú identifica com Eixample; de l'altre, una necessitat metodològica d'adequar-nos a la font estudiada, l'Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Barcelona, on només es troba la documentació històrica referent als límits municipals antics de la ciutat[6]; i per últim, i aquest ha estat el motiu principal, pel fet que altres investigadors integrats en el mateix grup de recerca estan duent a terme altres Tesis Doctorals, centrant-se justament en les diferents viles del Pla de Barcelona[7]. Així, *grosso modo* establim els límits *exteriors* (el límit interior el constitueix Ciutat Vella) del nostre treball en els següents carrers: Marina, Corts Catalanes, Nàpols, Provença, Tarragona i Paral·lel.

Però dins d'aquests límits, que engloben aproximadament unes dues-centes cinquanta mansanes, que poden contenir entre vint i trenta edificis cadascuna, ens hem vist obligats a triar uns carrers determinats, que hem pensat com a representius de les diferents zones i característiques de l'àrea estudiada: com a nucli central de l'Eixample vam triar primerament el Passeig de Gràcia i la Rambla Catalunya; el primer com a gran eix de prestigi, veritable espina dorsal de l'Eixample de l'època, on trobem les primeres realitzacions i les de més qualitat; mentre que el segon com a carrer, que si bé ara gaudeix també de prestigi, en el seu moment presentà, tot i estar a l'àrea central, un complicat procés urbanitzador en coincidir el seu traçat amb el de la Riera d'en Malla i amb les vies del Ferrocarril de Martorell. A banda i banda d'aquest nucli central s'han escollit els carrers de Roger de Llúria, Passeig de Sant Joan i Sicília/Wellington, com a representants de la Dreta i de l'àrea del Fort Pius, l'un central, amb exemples molt primerencs com les Cases Cerdà i el conjunt del Passatge Permanyer, i els altres en una posició allunyada, l'un amb una amplada excepcional, 50 m; i l'altre amb les característiques d'un carrer normal. A l'altra costat hem triat els carrers

---

[5] Recordem que al 1897 el terme municipal de Barcelona no incloïa encara cap de les viles del Pla de Barcelona, només l'àrea d'Hostafrancs, cedida per l'Ajuntament de Sants al 1839 a canvi d'una terrenys a l'àrea de l'actual Zona Franca. L'annexió dels diferents municipis que ara formen part de Barcelona no es produí fins a 1897.

[6] Sobre les fonts documentals utilitzades, en parlarem àmpliament més endavant.

[7] A tall d'exemple podem citar la Tesi de Carolina Chifoni sobre el barri de Gràcia, que inclou la part del Pla Cerdà que històricament corresponia a aquest ex-municipi.

d'Aribau, Balmes, Comte d'Urgell i Entença, com a representants de l'Esquerra i els dos darrers també de l'àrea de Sant Antoni; dos en una posició central, tot i que un afectat pel traçat de les vies del Ferrocarril de Sarrià, i dos més en posicions més allunyades, un d'amplada normal, i l'altre amb 30 m. Com a vies transversals n'hem estudiades dues, la Gran Via de les Corts Catalanes i el carrer Mallorca; el primer com a model de gran eix viari que creua tot l'Eixample[5] i que participa tan de les característiques de les àrees centrals i més allunyades, i el segon com a via d'amplada normal, propera al límit "nord" i a la vila de Gràcia. Per últim tres carrers amb traçat diagonal, Pelai, i les Rondes de Sant Antoni i Sant Pere, com a mostra de carrers de l'àrea de contacte entre l'Eixample i Ciutat Vella, el primer corresponent a l'Esquerra, l'altre a Sant Antoni i l'altre a la Dreta, on trobem un tipus de parcellació molt concret derivat de la proximitat amb el nucli antic. Així, es pretén amb aquesta sellecció mostra una visió el més àmplia i globalitzadora possible de l'Eixample valorant i establint una interessant comparació entre les diferents àrees que el conformen, que veurem que presenten unes característiques i una evolució pròpies, tot defugint el tòpic que tendeix a limitar l'Eixample a les zones més properes a la Diagonal i al Passeig de Gràcia.

Un cop delimitat l'àmbit de la investigació, explicarem el procès metodològic seguit; com s'ha apuntat anteriorment, la font bàsica de la investigació la constitueixen un conjunt d'uns cinc-cents expedients de sol·licitud de permís d'obres particulars, consultats a l'Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Barcelona, que fan referència a un grup d'uns quatre-cents cinquanta edificis aixecats en els carrers i entre els anys abans esmentats. El buidatge s'ha realitzat sistemàticament, carrer per carrer, consultant tots els expedients que s'han pogut localitzar (cal assenyalar que alguns expedients que consten al fitxer i/o als llistats de l'Arxiu s'han perdut), tractant per igual aquells referents a l'edificació de nova planta de grans cases monumentals, com aquells on se sollicitava la construcció d'uns "cuartos" al terrat. Aquest buidatge, en el qual s'invertiren uns dos anys anà paral·lel al buidatge bibliogràfic, el qual se centrà en dos grans focus: la lectura quasi exhaustiva del pensament cerdanià, motivada per l'especial ubicació urbanística dels edificis estudiats i per l'atenció que l'enginyer prestà a la problemàtica de la vivenda urbana; i òbviament la lectura de tot allò referent a l'arquitectura domèstica de l'Eixample.

Aquests dos processos s'intercalaren amb una estada de deu mesos a Berlín on es

[5] El traçat de la Diagonal transcorre quasi completament per fora dels límits municipals de Barcelona.

dugué a terme una recerca, bàsicament bibliogràfica, sobre el propi tema de l'arquitectura domèstica a l'espai centreeuropeu. Des d'aquesta ciutat es realitzaren visites a Viena i París per a completar la recollida de dades, de cara a poder elaborar una primera part introductòria, tot donant una dimensió europea al tema que ens ocupa, centrat en les tres ciutats referides, en les quals es desenvolupen processos urbanístics força importants cronològicament paral·lels a l'Eixample Cerdà.

Un cop completats els buidatges bibliogràfic i documental, arribant a un total de cinc-centes cinquanta fitxes referents a edificis, es passà a completar la informació obtinguda: un primer pas, bàsic, consistí en fotografiar tots i cadascun dels plànols que constaven en els expedients consultats, arribant a fer al voltant de dues mil cinc-centes fotografies, que posteriorment s'arxivaren i classificaren. Al mateix temps es procedí a localitzar els edificis, car les adresses que consten als expedients soler ser inexactes, moltes d'elles perquè no donen el número de la finca, i la resta per què en donen el corresponent a aquell moment, que no té res a veure amb l'actual, sobretot en els grans eixos que s'ha anant perllongant pels extrems o en el cas del Passeig de Gràcia que inicialment tenia el número 1 a la confluència de la Plaça Catalunya amb Fontanella i actualment el té a la confluència amb la Ronda de Sant Pere. Aquesta localització es dugué a terme comparant els *plànols de situació* que consten en la majoria dels expedients, realitzats a escala 1:500, amb plànols actuals elaborats per l'Unitat Operativa del Pla de la Ciutat de l'Ajuntament de Barcelona, realitzats a la mateixa escala. Amb aquesta recerca s'ha aconseguit localitzar els solars on s'aixecaren el 99% dels edificis estudiats, de manera que se'ls ha pogut atorgar l'adreça postal actual.

Amb aquesta adreça i amb la fotografia de l'alçat es procedí seguidament a dur a terme el *treball de camp* consistent en recòrrer cadascun dels carrers estudiats per a visitar *in situ* els edificis que encara es conserven. Aquest treball responia a diversos objectius, d'una banda completar la nostra informació, observant directament les peces estudiades i trencant les limitacions que representa treballar només amb plànols; de l'altra, constatar visualment els processos i modificacions que havien patit els edificis des de la seva construcció i que, en part, es recullen a la pròpia documentació, tot observant les remodelacions dels baixos, les reformes ornamentals de les façanes, l'afegit de remuntes,... i, per últim, comprovar l'existència o l'enderroc de l'edifici. Amb aquesta recerca, sovint complicada, car hi ha

edificis que han patit tantes remodelacions i ampliacions que són quasi irreconeixibles, vam podem constatar la supervivència, en molt diversos estats de conservació, d'un 60% aproximat del total.

Per últim, i com a darrer pas per a completar tota aquesta informació recullida, vam investigar als arxius fotogràfics de la ciutat (bàsicament a l'arxiu de l'Institut Municipal d'Història, l'Arxiu Mas i el de l'Institut Amatller) per a localitzar fotografies d'època que ens permetessin acostar-nos a l'aspecte que aquests edificis tinguèren en el moment o poc després de ser construïts. Per a aquesta tasca ens va ser de molta ajuda el volum-catàleg de l'exposició "El Quadrat d'Or. Centre de la Barcelona modernista", car allí s'hi publiquen la majoria de fotografies existents, referents gairebé sempre a construccions situades en els carrers més importants: Passeig de Gràcia, Plaça Catalunya, Gran Via de les Corts Catalanes i Rambla de Catalunya.

Amb tota aquesta informació es passà a redactar la tesi, l'índex de la qual ens agradaria comentar amb brevetat; bàsicament es podria dividir en tres grans blocs: un primer de tipus introductori que abarcaria les parts I a la IV; un segon on es realitza l'anàlisi dels edificis pròpiament dita, que ocuparia les parts V a la VIII; i un tercer on es recull exhaustivament el material estudiat, parts IX a la XI, amb el catàleg i la bibliografia[9].

Dins del primer bloc, la part I recull aquestes línies i l'Estat de la Qüestió; la II ens situa en l'àmbit europeu a través de l'estudi del tema que ens ocupa en les tres ciutats abans esmentades; i les parts III i IV ens introdueixen ja en el context de la Barcelona del segle XIX. A la primera ens endinsem en qüestions de tipus urbanístic i referents a l'arquitectura pública de l'època; així tenim un primer capítol en el qual descrivim i analitzem un espai tan singular com és el Pla Cerdà, on s'edificaren les cases estudiades, amb la finalitat no de dur a terme una recerca exhaustiva sobre el Pla, sinó d'incidir en aquells aspectes que més condicionarien (o haurien d'haver condicionat) els immobles, fent també esment dels models de vivendes que proposa el mateix enginyer. Un segon capítol ens parla de les Ordenances Municipals, element que també havia d'influir en l'aspecte de final dels edificis; mentre que el tercer ens mostra l'altra cara de la moneda, tot descrivint la realització del Pla durant els anys que ens interessen, passant de la vessant teòrica a la vessant pràctica i posant de relleu sobretot tot allò que es desvia dels propòsits iniciats del Pla i que incompleix les Ordenances.

---

[9] En l'índex no diferenciem els tres blocs car tots ells formen una unitat força interrelacionada. D'altra banda, volem indicar que distingim les "parts", numerades amb xifres romanes dels capítols, assenyalats amb la combinació d'aquestes amb xifres aràbigues.

amb un apartat especial dedicat a les principals infraccions que contra aquestes es produien. Pel que fa a les qüestions arquitectòniques, adjuntem una breu ressenya de l'evolució de la *gran arquitectura catalana* del segle XIX, per poder comptar amb elements de comparació a l'hora de valorar l'arquitectura domèstica.

En la part IV entrem ja de ple en el tema central de la Tesi, l'arquitectura domèstica barcelonina, però ens centrem en aquella immediatament anterior a l'estudiada. Aquí ens trobem amb tres capítols crucials que ens estableixen els precedents i el punt de partida de l'arquitectura de l'Eixample, deutora, en gran part, i com succeeix a la majoria de ciutats europees, dels models locals anteriors a ella. Així en el primer capítol s'analitza el sorgiment a Barcelona de la tipologia "casa de veïns", tipologia central de la nostra recerca, i les diferents variants que es desenvolupen durant la primera meitat del segle XIX, algunes de les quals tindran la seva continuïtat en l'arquitectura de l'Eixample; en el segon passem del pla general a un pla més concret descrivint alguns exemples de realitzacions importants de la Barcelona intramurs; i en el tercer escoltem altre cop la veu d'Ildefons Cerdà qui ens aporta el testimoni contemporani de l'època, tot descrivint minuciosament totes les categories d'edificis d'aquella època, des dels més luxosos als més miserables, completant així la nostra visió.

D'aquesta manera arribem ja al bloc central on s'analitza amb més profunditat tot el volum d'informació recollida; com aquest és molt gran, ha calgut organitzar el material dividint-lo bàsicament en nou parts, tenint en compte els paràmetres espai i temps. Pel que fa al primer, vam optar per dividir el territori de l'Eixample en tres zones (les quals s'han esbossat en definir l'àmbit espaial de la Tesi) tenint en compte qüestions que fan referència a la seva ubicació respecte al nucli consolidat de Ciutat Vella, així com respecte al tipus i qualitat de les realitzacions arquitectòniques observades: la primera l'anomenem Eixample Central i contempla l'àrea més cèntrica de l'època, incloent (d'entre els que hem triat) els carrers Aribau, Balmes, Rambla Catalunya, Passeig de Gràcia, Roger de Llúria i la Gran Via de les Corts Catalanes i Mallorca entre Muntaner i Girona; en aquest sector trobarem les tipologies de més qualitat, així com els exemples més primerencs; la segona, l'anomenem Zona de Contacte, i contempla la petita àrea de coincidència de l'Eixample i Ciutat Vella, incloent-hi la Ronda de Sant Antoni, el carrer Pelai, la Plaça Catalunya i la Ronda de Sant

Pere, zona influenciada per la proximitat del nucli antic i condicionada pel fet de situar-se en els terrenys on s'aixecaven les muralles; per últim tenim l'Eixample Perifèric, que representaria totes les àrees més allunyades del centre i de Ciutat Vella, i que recull d'entre els carrers que vam escollir, els carrers d'Entença, Comte d'Urgell, Passeig de Sant Joan i Sicília/Wellington, així com els extrems de la Gran Via de les Corts Catalanes i del carrer Mallorca, entre Hostrafrancs i el carrer Muntaner i entre els carrers Girona i Nàpols, àrea on ens trobem els exemples més senzills, lligats tipològicament a alguns models de la Barcelona intramurs.

Pel que fa a la divisió temporal, s'han establert tres etapes, basades en les que distingeix Albert García Espuche[10] dins del que ell considera la "primera onada urbanitzadora de l'Eixample", que, per a ell, abarcaria fins a 1890: la primera etapa l'estableix entre 1860 i 1870/71, en un moment inicial de poca activitat constructiva, centrada a l'entorn del Passeig de Gràcia, amb un model edificatori de baixa densitat; la segona entre 1870/71 i 1885, moment d'un gran auge constructiu que coincideix amb la "Febre d'Or"; i la tercera des de 1885 fins a 1890, moment en què s'estabilitza la construcció i es duen a terme importants realitzacions urbanístiques. Nosaltres assumim aquesta subdivisió però amb la salvetat que, per ajustar-la al nostre àmbit cronològic, escurcem la tercera etapa fins a l'any 1888, per la qual cosa l'anomenem també *epíleg*.

D'aquesta manera ens trobem amb tres parts, V, VI, i VII, una per a cada etapa, dins de les quals s'estudien detingudament les tres zones, agrupant els edificis per les diferents tipologies existents, contemplant-les alhora des de tres punts de vista: el funcional, representat pels interiors dels edificis, l'estètic, observat en les façanes, i un de més global, intentant superar la divisió entre els dos anteriors i relacionant els diferents tipus d'interiors amb les diferents solucions de façanes; amb aquest estudi per etapes, zones i tipologies no només ens és possible presentar la situació en cadascun d'aquests llocs i moments, sinó també establir amb més claredat no només termes comparatius, sinó també una línia evolutiva que entroca

---

[10] Aquest autor ha estat un dels que més ha estudiat a fons el procés d'urbanització i construcció de l'Eixample. Vid García Espuche, A.: El Quadrat d'Or. Centre de la Barcelona modernista Barcelona: Olimpíada Cultural, 1990 El mateix text, reelaborat, es pot trobar a les obres de diversos autors El Quadrat d'Or. 150 Cases al centre de la Barcelona modernista Barcelona: Olimpíada Cultural, 1990 amb el títol "El Quadrat d'Or: centre de la Barcelona modernista. La formació d'un espai urbà privilegiat" i a La formació de l'Eixample de Barcelona. Aproximacions a un fenomen urbà Barcelona: Olimpíada Cultural, 1990 amb el títol "El centre residencial burgès (1860-1914)". La mateixa periodització ja l'havia establert per a l'article "La dimensió urbana" publicat a l'obra dirigida per Pere Hereu Payet: Arquitectura i ciutat a l'exposició Universal de Barcelona 1888 Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya, 1988.

A banda d'això, cal afegir que la cronologia de la Primera Etapa coincideix també amb el moment que Tristo Sabater anomena "Primera edad del Ensanche", i que segons ell es per l'experimentació i refinament tipològica. Vid. T. Sabater: Primera edad del Ensanche. Arquitectura domestica, Tesi Doctoral inèdita, llegida a la E.T.S.A.B., 1989.

Cal assenyalar que aquesta subdivisió en etapes també l'apliquen, pels mateixos motius, al capítol III.1.3.1.

"per baix" amb les realitzacions de Ciutat Vella, i "per dalt" amb obres plenament modernistes. Aquestes conclusions s'expliquen a la part corresponent, la VIII, acompanyades d'altres obtingudes de la comparació amb els models d'edificis proposats per Cerdà, així com de la contextualització dels processos observats a Barcelona, amb aquells vistos en les ciutats europees referides en la part II. Com a cloenda de les conclusions, s'afegeix un capítol especial que completa la "història" dels edificis d'aquests primers trenta anys de l'Eixample, tot explicant les principals modificacions i remodelacions que pateixen, i que s'han pogut documentar, més enllà dels nostres límits cronològics.

Per últim, el tercer bloc, s'inicia amb una part, la IX, dedicada a apèndixs, aportant dades que intenten complementar tot l'exposat; i segueix amb la presentació de tota la documentació consultada i utilitzada en l'elaboració de la Tesi, en forma de catàleg. Aquest s'ordena per carrers i dins de cada carrer per la numeració de les finques; en ell es recullen gairebé[1] tots els expedients de sollicitud de permís d'obres buidats a l'Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Barcelona, agrupant tots els que fan referència a un mateix edifici, intentant reconstruir la seva història, assenyalant l'existència o no de bibliografia i de fotos d'època que n'amplíin la informació, comentant el seu estat actual, i adjuntant sengles fotografies tan del projecte com de l'edifici construït. Així, s'ha pretés reunir un petit "corpus" de quatre-centes vint-i-una fitxes que no només il·lustra la recerca que hem dut a terme, sinó que també constitueix una mostra prou representativa i documentada que pot ser punt de partença per a posteriors investigacions.

Amb tot això esperem haver acomplit el nostre desig de dur a terme un estudi dels primers trenta anys de l'Eixample, centrat en la seva arquitectura domèstica, l'element principal que el conforma, però intentant donar una imatge global, en el sentit d'abarcar les diferents àrees i els diferents nivells de qualitat que es produeixen, fugint del tòpic modernista del Passeig de Gràcia, i de l'Eixample petitburgés del Passatge Permanyer, i alhora intentant lligar la construcció d'aquesta àrea amb el desenvolupament urbanístic i arquitectònic, social i econòmic de Barcelona, contemplant-ho des del punt de vista del naixament de les grans ciutats industrials en el marc de l'Europa del segle XIX.

---

[1] Diem "gairebé" perquè hi ha hagut expedients que ha calgut descartar, per diversos motius: alguns s'han perdut i no vam poder-ne fotografiar els plànols; d'altres corresponien a afegits o modificacions d'edificis dels quals no en tenim l'expedient d'edificació, per la qual cosa perden el sentit; d'altres presentaven un pèssim estat de conservació i eren gairebé il·legibles.

I.2 Estat de la Qüestió

II.1. Visió cronològica

Es pot considerar que la primera aportació sobre el tema concret de l'arquitectura domèstica de l'Eixample la trobem en dos textos que escriu el propi Idefons Cerdà en els moments en què dissenya el seu projecte d'eixample: la "Memoria del Anteproyecto de Ensanche de Barcelona" i la "Teoría de la construcción de las ciudades aplicada al proyecto de Reforma y Ensanche de Barcelona"[12]. En aquests escrits parla dels habitatges des d'un punt de vista higiènic, definint-ne l'estructura interna de cara a aconseguir una òptima habitabilitat que reclama obsessivament a través d'una màxima ventilació i il·luminació.

L'obra escrita de l'urbanista, però, no pot haver exercit gairebé cap influència en la literatura posterior sobre el tema. D'una banda, els escrits que acabem de citar restaren inèdits[13] i, de l'altra, la seva obra més difosa, la "Teoría General de la Urbanización"[14] només menciona la qüestió a l'hora de criticar els edificis existents a les ciutats velles (sense voler concretar en Barcelona perquè vol fundar una teoria de caire universal).

L'arquitecte Francisco Rogent y Pedrosa és el primer que s'interessa pels nous edificis que es construeixen a finals de segle a Barcelona [15]. La seva obra és un recull d'edificis, tan públics com privats, civils i religiosos, que s'havien bastit en els anys anteriors a la publicació del llibre, d'aquí que parli d'"arquitectura moderna". Elabora cent fitxes, en cadascuna de les quals analitza una o més construccions des dels punts de vista que preocupaven aleshores, és a dir, l'estil i la descripció dels elements i materials decoratius, fent referència a la distribució d'usos i funcions. D'aquestes cent fitxes, que ell anomena "làmines", car cadascuna d'elles va acompanyada d'una acurada reproducció fotogràfica a gran tamany, en dedica vint-i-dos a residències de l'Eixample contruïdes abans de 1888 i moltes més a edificis públics i habitatges de la zona edificats entre aquesta data i la publicació de l'obra. Tan les fotografies com les informacions sobre artistes col·laboradors en la construcció dels edificis, així com les anècdotes referents a aquests han estat molt utilitzades

---

[12] Aquests dos textos escrits al 1855 i al 1859, respectivament, no foren publicats i van romandre inèdits a l'Archivo General de la Administración de Alcalá de Henares, on foren descoberts al 1987. Aquest fet va propiciar la seva publicació, juntament amb altres textos, a Madrid, pel Ministerio para las Administraciones Públicas al desembre de 1991.

[13] Vid. supra.

[14] Publicada a Madrid al 1867 i reeditada en edició facsímil per l'Instituto de Estudios Fiscales a Barcelona al 1968, en commemoració del seu centenari.

[15] Rogent y Pedrosa, F.: Arquitectura moderna en Barcelona. Barcelona, Parera y Cía., 1897.

en les publicacions posteriors a aquesta.

Al 1899 es comença a publicar a Barcelona l'"Anuario de la Asociación de Arquitectos de Cataluña" en el qual hi podem trobar ressenyes de cases contemporànies [16], sobretot en l'apartat dedicat al concurs d'edificis i establiments urbans que l'Ajuntament convocava anualment des del tombant de segle. En aquests articles sovint es citaven algunes de les obres anteriors dels arquitectes guanyadors, aportant-ne dades d'interés [17].

Una altra publicació que caldria citar fou la revista "Barcelona-Atracción" butlletí que publicà la Sociedad de Atracción de Forasteros a partir de 1910, en el qual trobem articles monogràfics de qualitat amb il·lustracions molt escollides sobre temes d'arquitectura i monuments de Barcelona. Alguns d'aquests es dediquen, tot i que des d'un punt de vista retrospectiu, a temes de l'Eixample, com ara el que escriu Bonaventura Passegoda sobre l'arquitectura del Passeig de Gràcia, en un número de la revista dedicat a commemorar el centenari de la seva urbanització [18]. En l'escrit es fa un repàs de la història del Passeig i seguidament es parla dels edificis més importants del carrer, construïts fins a 1870, que cita i defineix estilísticament i tipològica, tot diferenciant les cases de pisos de lloguer dels palauets edificats en els primers temps, fent esment de llurs arquitectes i de llur estat de conservació. Les dades que aporta, algunes d'elles extretes del text de Rogent y Pedrosa [19], també han estat la base d'altres escrits posteriors.

La primera obra que trobem dedicada exclusivament a la gran arquitectura domèstica barcelonina la publica Ramón Aliberch al 1944 [20]. En ella trobem un recorregut històric que abarca des dels palaus medievals fins als xalets modernistes, dedicant un capítol, breu, però, als edificis de l'Eixample. Cita la Casa Gibert (cat.39) com a punt de partença, les

---

[16] I que, per tant, queden fora del nostre àmbit cronològic

[17] Vid. "Concurso de edificios urbanos (construidos durante el año 1901)" a Anuario de la Asociación de Arquitectos de Cataluña Barcelona: 1903, pàgs. 28-35. Aquí es parla d'Enric Sagnier i es fa referència, fins i tot amb fotografies, a la Casa Juncadella (cat.55), bastida a partir de 1888.

[18] Passegoda, B.: "La urbanización y los edificios del Paseo de Gracia" a Barcelona-Atracción Barcelona: Vol. XVII, nº 191, 1927, pàgs. 148-154.

[19] Francisco Rogent y Pedrosa, op. cit. D'aquesta obra es prenen diverses referències com ara els relleus de l'escultor Rosend Nobas a la casa Blajot (cat.210).

[20] Aliberch, R.: Las casas señoriales de Barcelona Barcelona: Librería Dalmau, 1944.

edificacions del Passeig de Gràcia que ja havia referenciat Bassegoda [21] i moltes d'altres dels grans arquitectes modernistes: Gaudí, Puig i Cadafalch, Domènech i Montaner, i Sagnier, situant aquest període arquitectònic entre l'Exposició Universal de 1888 i la Internacional de 1929. Defineix someramment la tipologia de gran edifici de lloguer, amb el pis principal ocupat pel propietari i les vivendes superiors per llogaters i fa algunes referències de caire estilístic, sense entrar gaire en detalls.

El Passeig de Gràcia, el propi barri de Gràcia i la Plaça Catalunya són també l'eix vertebrador de l'obra d'Alberto del Castillo [22]. Dedica dotze capítols de la primera part a explicar la història de la urbanització del passeig, i tan sols un a parlar de l'arquitectura. Tan en aquest com en el que dedica a l'arquitectura de la Plaça Catalunya, trobem el mateix recull de dades, molt ampliat però, que ja ens havia presentat Bassegoda [23]. Així, se citen una gran quatitat d'edificis del passeig, fent referència a l'arquitecte, la data de construcció i l'estil, i diferenciant dues tipologies d'habitatges de qualitat construïdes durant els primers cinc anys: els palaus urbans de la part baixa i els xalets envoltats de jardins de la part alta. A aquest recull de dades puntuals sobre els edificis afegeix també un munt de dades sobre la història urbanística del passeig i d'alguns carrers relacionats amb aquest, com és el d'Aragó o la Diagonal. Quan a la Plaça Catalunya, cita l'inevitable Casa Gibert (cat.39), així com la Casa Estruch (cat.38), a més de ressenyar, un per un, tots els edificis de la plaça, de manera que ens podem fer una idea bastant clara de com devia ser, car ens fa una detallada descripció dels diferents teatres, cafés i edificis similars que ocupaven la part central d'aquesta. En aquest punt és on esdevé més original.

Si exceptuem l'obra de Bohigas [24], important perquè en ella es defineix per primer cop la tipologia d'habitatge de lloguer predominant a l'Eixample, deixant de banda els problemes estilístics i parlant exclusivament de la distribució dels interiors, no és fins a la dècada dels setanta que trobem un veritable esclat d'escrits que giren a l'entorn de Cerdà i l'Eixample, provocat per la proximitat del centenari de la mort d'aquest personatge, que fou celebrat amb una exposició. La majoria d'aquests escrits, però, solen referir-se exclusivament

---

[21] Bonaventura Bassegoda, op. cit.

[22] Castillo, A. del: De la Puerta del Angel a la Plaza Lesseps. Barcelona: Librería Dalmau, 1945

[23] Bonaventura Bassegoda, op. cit.

[24] Bohigas, O.: Barcelona entre el Pla Cerdà i el barraquisme. Barcelona: Edicions 62, 1963

als aspectes urbanístics del pla, de manera que en pocs casos s'analitza l'arquitectura construïda. Aquests pocs segueixen la línia oberta per Bohigas [25] i es preocupen de l'anàlisi dels edificis a nivell tipològic, enquadrant-los en el conjunt de les mansanes Cerdà [26].

La gran aportació de la dècada la realitza Joan Bassegoda Nonell: durant l'any 1972 dirigeix l'ordenació i recuperació de la documentació històrica de l'Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Barcelona, que fins aleshores havia romàs en l'abandó i el caos. La seva tasca va permetre l'obertura al públic de l'arxiu i l'accès al fons documental més important pel que fa a l'arquitectura domèstica barcelonina del segle XIX i, per tan, de l'Eixample. Alhora publica un llibre [27], dedicat als Mestres d'obres que actuen a la ciutat, on recull, entre d'altres, els primers fruits de la seva investigació en aquell arxiu. En aquest escrit dedica un apartat als habitatges de l'Eixample, els quals defineix a nivell tècnic i de materials, tot i que no parla ni de tipologies, ni d'estils.

Salvador Tarragó [28] és el primer que escriu un article centrat a l'entorn de l'arquitectura del primer Eixample. Es planteja una aproximació àmplia al tema, establint una periodització i una classificació per tipologies, seguint les ja establertes per Bohigas [29]. També s'interessa pel tema dels Mestres d'obres, arribant a afirmar que són els que millor interpreten l'esperit de Cerdà a través d'una arquitectura funcional i austera. Amb tot, no deixa de ser una aproximació, car de les onze pàgines que ocupa l'article, deu són d'il.lustracions.

La magna exposició que se celebrà al 1976 en motiu del centenari de la mort de l'enginyer, va suposar un reflançament de la seva figura i una revaloració del seu pla. Amb tot, no va suposar cap avenç important quan al tema de l'arquitectura domèstica, car el text de Cerdà [30] sobre el particular encara seguia inèdit i les aportacions dels investigadors

---

[25] Vid. supra.

[26] Tot i no estar segurs de la correcció lèxica del terme, hem optat per emprar el mot "mansana", car aquest apareix constantment en la literatura en català sobre el tema

[27] Bassegoda Nonell, J.: Les mestres de obres de Barcelona. Barcelona: Editores técnicos Asociados, 1973

[28] Tarragó Cid, S.: "La arquitectura del primer ensanche" a Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo. Barcelona: nº 101, abril-març de 1974, pàgs. 3-14

[29] Oriol Bohigas, op. cit.

[30] Ens referim a la ja citada "Teoria de la construcción de las ciudades aplicada al proyecto de reforma y ensanche de Barcelona"

seguien essent molt puntuals. Després de l'exposició, les darreres recerques dels setantes [31] seguiren interessant-se per qüestions tipològiques.

Aquestes qüestions també orienten el treball de Martí Arís [32] el qual destaca per què defineix amb tota concreció i exactitud la vivenda típica de l'Eixample, diferenciant aquelles que es troben als xamfrans de les que es troben en els trams laterals de mansana.

Kim Lloberas [33] inaugura una nova línia d'investigació en estudiar l'arquitectura domèstica de l'Eixample des del punt de vista de les ordenances municipals. Amb tot, no arriba gaire lluny en la seva recerca i es limita a fer un recull de les citades ordenances, comentant-les somerament.

Un altre punt d'inflexió el trobem amb les reflexions de Josep Maria Montaner [34], el qual explica molt clarament el naixament d' la casa de pisos de lloguer a la Ciutat Vella i la relació entre aquesta i les cases del primer Eixample, a través d'una anàlisi social i tipològica molt encertada.

La celebració del Centenari de l'Exposició Universal no va aportar gaires novetats a l'estudi del tema. Així, en el recull de treballs dirigit per Pere Hereu Payet [35], només l'article escrit per Albert García Espuche i altres [36] parla de l'edificació de l'Eixample en termes urbanístics i quantitatius, fent referència als ritmes de la construcció. En el volum commemoratiu [37] tampoc no hi ha cap treball que faci referència a l'arquitectura domèstica de l'Eixample, només un article de Xavier Tafunell [38], resum de la seva tesi doctoral.

---

[31] Bru, E. "Notas sobre la composición en la arquitectura anónima de la vivienda plurifamiliar del Ensanche de Barcelona" a Jano Arquitectura Barcelona: nº 54, 1978, pàgs. 42-47

Gruppo 2 C. "La Barcellona di Cerdà. Elementi dell'Ensanche e contrazione dell'isolato" a Lotus international Milano: nº 23, 1979, pàgs. 76-94.

[32] Martí Arís, C. "La construcción de la manzana en el ensanche Cerdá" a La manzana como idea de ciudad. Elementos teóricos y propuestas para Barcelona Barcelona: Ediciones 2 C, 1982. Recull de treballs presentats al III Seminario Internacional de Arquitectura contemporánea

[33] Lloberas i Montserrat, K. Informe sobre la repercussió i influència de les ordenances de l'Eixample de Barcelona Barcelona, 1985 (treball mecanografiat inèdit dipositat a la Biblioteca del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya)

[34] Montaner, J.M. "Escaleras, patios, despensas y alcobas. Un análisis de la evolución de la casa artesana a la casa de vecinos de Barcelona" a Arquitecturas bis Barcelona: nº51, setembre de 1985, pàgs. 2-12

[35] Hereu Payet, P. Arquitectura i ciutat a l'Exposició Universal de Barcelona 1888 Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya, 1988

[36] García Espuche, A.; Guàrdia Basols, M.; Monclús Fraga, F.J.; i Oyón Bañales, J.L.: "La dimensió urbana" a Pere Hereu Payet, op. cit., pàgs. 129-178.

[37] Exposició Universal de Barcelona. Llibre del Centenari (1888-1988) Barcelona: L'Avenç, 1988

[38] Tafunell, X.: "Els ritmes de la construcció" a Exposició Universal de Barcelona. Llibre del Centenari (1888-1988) op. cit.

Aquesta treball [39], que estudia l'evolució quantitativa de l'edificació a l'Eixample relacionant-la amb les alces i baixes de l'economia catalana, forma part d'un grup de Tesis Doctorals que apareixen a finals dels anys vuitantes i que tracten l'arquitectura domèstica de l'Eixample des de diferents punts de vista: Miquel Corominas [40] ho fa des del punt de vista tècnic i econòmic; Txatxo Sabater [41] analitza a fons les tipologies arquitectòniques dels primers deu anys; i Jorge Vila [42], seguint Josep Maria Montaner[43], revisa les relacions entre els edificis de la Barcelona Vella i els dels primers anys de l'Eixample, demostrant que els darrers són l'evolució lògica dels primers.

L'inici dels noranta va veure l'aparició de nous treballs significatius propiciats, d'una banda, per la celebració de la Olimpíada Cultural, i de l'altra, per la recuperació dels textos inèdits de Cerdà [44]. Així, durant l'any 1990 se celebra l'exposició titulada "El Quadrat d'Or" que va posar de relleu el ric patrimoni arquitectònic que posseí i que posseeix l'Eixample mitjançant una completíssima mostra de fotografies històriques, reproduïdes en un volum-catàleg [45]; la publicació d'una guia que ens descobreix els edificis encara existents, sobretot d'època modernista [46]; i un cicle de conferències a l'entorn de l'Eixample, publicades en un altre volum dirigit per Albert Garcia Espuche [47], que recull alhora els articles més importants dels dos textos precedents. Així, podríem destacar l'article del propi

---

[39] Tafunell Sambola, X.: La construcción residencial en el crecimiento económico de Barcelona (1854-1897) Barcelona: tesi doctoral inèdita, llegida a la U.A.B. al 1988

[40] Corominas, M.: Suelo, técnica e iniciativa en los orígenes del Ensanche de Barcelona Barcelona: tesi doctoral inèdita, llegida a la E.T.S.A.B. al 1986

[41] Sabater, T.: Primera edat del Ensanche, arquitectura domèstica Barcelona: tesi doctoral inèdita, llegida a la E.T.S.A.B. al 1989

[42] Vila Robert, J.: La casa original del Ensanche de Barcelona (1860-64). Los parámetros formales y métricos de la unidad residencial de la manzana cerrada Barcelona: tesi doctoral inèdita, llegida a la E.T.S.A.B. al 1990

[43] J. Mª. Montaner, op. cit.

[44] Ens referim principalment a la "Memoria del anteproyecto de Ensanche de Barcelona" y a la "Teoría de la construcción de las ciudades aplicada al proyecto de Reforma y Ensanche de Barcelona"

[45] García Espuche, A.: El Quadrat d'Or. Centre de la Barcelona modernista Barcelona: Olimpíada Cultural, 1990.

[46] El Quadrat d'Or. 150 cases al centre de la Barcelona modernista Barcelona: Olimpíada cultural, 1990

[47] García Espuche, A. ed.: La formació de l'Eixample de Barcelona, aproximacions a un espai urbà. Barcelona: Olimpíada cultural, 1990.

coordinador [48] que ens parla de l'evolució de l'Eixample des d'un punt de vista ampli; el de Santi Barjau [49] que aprofondeix en el tema de la influència de les ordenances en l'arquitectura encetat per Kim Lloberas [50]; el de Teresa Navas [51] que ens parla de la participació de les arts aplicades en l'arquitectura de l'Eixample; el de Mª Dolors Llopart [52] que ens descriu com era la vida als pisos de l'Eixample; i el de Jaume Puig [53] que fa una interpretació de l'arquitectura que desitjava Cerdà per a l'Eixample a través de l'estudi dels textes recentment descoberts [54]. Apart d'aquests, hi ha d'altres articles, resums d'algunes de les tesis doctorals ja citades, i d'altres no tan relacionats amb el nostre tema.

Al 1992 apareix un darrer recull de treballs [55], que va servir de catàleg a l'exposició que s'organitzà al Collegi d'Arquitectes, a l'entorn de l'Eixample, en motiu de la recuperació dels textes ja citats. En aquest recull l'únic article que fa referència directa a l'arquitectura domèstica és un resum de la tesi doctoral de Jorge Vila [56].

Finalment, a la tardor de 1994, coincidint amb la fase final de redacció d'aquesta Tesi, i també commemorant la recuperació de quasi tota la documentació generada i referent a Ildefons Cerdà[57], s'inaugura una magna mostra intitulada "Cerdà, urbs i territori" que significa una revisió total i globalitzadora de la figura de l'urbanista. En aquesta revisió es fa allusió, més àmpliament que en exposicions anteriors, al tema de l'arquitectura domèstica proposada per a l'Eixample, la qual s'analitza com a element bàsic del Pla, integrat en aquest.

---

[48] García Espuche, A.: "El centre residencial burgès (1860-1914)" a Albert García Espuche, ed., op. cit., pàgs. 203-221

[49] Barjau, S.: "Arquitectura, paisatge urbà i ordenances. L'aspecte dels edificis a l'Eixample clàssic" a Albert García Espuche, op. cit., pàgs. 223-234

[50] Kim Lloberas i Montserrat, op. cit.

[51] Navas, T.: "Les arts aplicades a l'arquitectura del segle XIX. Utilització i desenvolupament" a Albert García Espuche, ed., op. cit. pàgs. 235-249

[52] Llopart, Mª D.: "Les cases de l'Eixample pobles endins" a Albert García Espuche, ed. op. cit. pàgs. 115-127

[53] Puig, J.: "El projecte d'Eixample Cerdà i la teoria urbanística" a Albert García Espuche, ed., op. cit. pàgs. 11-26

[54] Vid. nota 12.

[55] Treballs sobre Cerdà i el seu exemple a Barcelona. Barcelona, Ministerio de Obras Públicas y Transportes i Ajuntament de Barcelona, 1992

[56] Vid. nota 42.

[57] Ens referim als textos citats a la nota 12, i al plànol original del projecte d'Eixample, localitzat a la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando.

Aquesta i d'altres aportacions es recullen en el corresponent catàleg[58].

1.2.2. La "polèmica" sobre les Cases Cerdà

Després d'aquesta visió de conjunt que ens ha permés de veure els diferents punts de vista des dels quals s'ha abordat el tema de l'arquitectura domèstica de l'Eixample fins a l'Exposició Universal, ens agradaria fer referència a una qüestió que apareix de manera recurrent durant la decada els setantes i vuitantes i que en certs moments pren caràcter de polèmica. Ens referim a les Cases Cerdà (cats. 313, 314, 318, 320), un conjunt de quatre edificis situats a la cruïlla dels carrers Lauria i Consell de Cent que, pel seu nom i data de construcció, s'havia cregut popularment que havien estat els primers de l'Eixample i que els havia construïts el propi Ildefons Cerdà.

A principis de 1970, Garrut [59] inicia la qüestió adscrivint les cases al pensament de Cerdà, car, per ell, tan aquestes com els propers passatges de Permanyer i Mendez Vigo reflecteixen les idees de l'enginyer. No diu que aquest sigui l'autor del projecte, ni en cita cap altre, però indica que el promotor, Josep Cerdà, n'era parent. També esmenta, per primer cop, a Beltramini, del qual només diu que és italià, com a autor dels frescos que exhibeixen les façanes, i l'existència de la Torre de les Aigües, l'autoria de la qual no té prou clara i atribueix o bé a Fontseré o bé a Rovira i Trias.

A la guia d'arquitectura que Hernández-Cros i d'altres publiquen dos anys després [60] no es fa esment de les citades cases, (a cap de les quatre edicions), però si del Passatge Permanyer, el qual, tot contradient Garrut, s'interpreta ja com a mètode per a poder edificar l'espai central de les mansanes, primer pas cap a la degradació del Pla Cerdà.

En l'article anònim que apareix als "Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo" al gener de 1975 [61] s'insisteix en què són el resultat arquitectònic més fidel a les propostes

---

[58] Cerdà, urbs i territori. Catàleg de l'exposició celebrada a Barcelona entre setembre de 1994-gener de 1995. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament d'Obres Públiques i Urbanisme, ed. Electa, 1994.

[59] Garrut, J.M.: "La plaza Cerdá y sus secretos" a Diario de Barcelona. Barcelona: 25 de gener de 1970, pàg. 23.

[60] Hernández-Cros, J.E., Mora, G, Poupinou, X.: Arquitectura de Barcelona. Barcelona: Publicaciones del Colegio Oficial de Arquitectos de Cataluña y Baleares, 1972. (N'hi ha tres edicions més, revisades i ampliades, fins a 1989).

[61] "Noticias del A.H.U.A.D. de Barcelona. Las casas de la Cerdá" a Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo nº 106, gener de 1975, pàgs. 34-39.

tipològiques de Cerdà, per la poca fondària de l'edifici que permet una òptima ventilació i il·luminació de totes les habitacions i desmenteix que siguin obra de l'urbanista, tot repetint Beltramini com a autor de les pintures.

El catàleg de l'exposició Cerdà [62] repeteix les mateixes informacions ja vistes i remarca la modernitat que representa la flexible distribució interior que permet adaptar-la a tota mena d'usos.

Un any després de l'exposició, Bassegoda [63] resol definitivament el tema de la datació i autoria en localitzar l'expedient de permís d'obres a l'Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Barcelona. Nega la relació de Cerdà amb el projecte, i afirma que la senzillesa compositiva quan a distribució interior no era fruit d'una concepció moderna de l'edifici, sinó de la pobresa d'aquest. Alhora, però, comet un greu error en afirmar que són els primers edificis de l'Eixample, quan ja Aliberch [64] havia deixat clar (i la documentació dipositada al propi Arxiu Administratiu així ho demostra) que la primera construcció de l'Eixample fou la Casa Gibert (cat.39).

Al 1986 un dels esmentats edificis és restaurat. Això propicia la publicació d'un article de Lluís Permanyer [65] en el qual afirma que Ildefons Cerdà no té res a veure amb les cases i que aquestes no foren les primeres de l'Eixample, citant la Casa Gibert (cat.39) com la primera construïda i una que bastí Pau Martorell al 1861 a la mansana Borrell/Diputació/Viladomat/ Consell de Cent com la més antiga que es conserva. La publicació, l'any següent del Catàleg del patrimoni arquitectònic històrico-artístic de la ciutat de Barcelona[66], ratificant l'opinió de Permanyer, clou definitivament la polèmica.

1.2.3. Valoració

A la llum del que fins ara s'ha exposat, podriem afirmar que, a grans trets, els estudis que ha suscitat el tema que ens ocupa, han seguit bàsicament dues orientacions: d'una banda,

---

[62] Ildefonso Cerdá (1815-1876) Catálogo de la Exposición Conmemorativa del Centenario de su muerte Barcelona: Colegio de Ingenieros de Caminos, Canales y Puertos, 1976

[63] Bassegoda Nonell, J.: "Las casas de Lauro-Consejo de Ciento fueron las primeras del Ensanche. Las construyó Antonio Valls Gusi por encargo de José Cerdá Soler, propietario del terreno" a La Vanguardia Barcelona: 26 de juliol de 1977, pàg. 19

[64] Ramon Aliberch, op. cit

[65] Permanyer, Ll.: "Restauración de las Casas Cerdá, que no fueron las primeras del Eixample ni son obra del urbanista" a La Vanguardia Barcelona: 23 de febrer de 1986, pàg. 22

[66] Catàleg del patrimoni arquitectònic històrico-artístic de la ciutat de Barcelona Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1987, fitxa 235

la bibliografia més antiga, que abarcaria fins als anys cinquantes, es limita a recullir noms, dates, descripcions i classificacions estilístiques sense entrar en una anàlisi crítica de l'arquitectura, fent un exercici d'erudició i acumulació de dades; de l'altra, a partir dels anys seixantes i, sobretot, setantes, trobem un seguit d'escrits molt més crítics, que presenten una anàlisi més aprofundida de l'arquitectura domèstica de l'Eixample, centrada en qüestions de caràcter menys erudit i estilístic i més tècnic, tot i que sovint s'enquadra en períodes molt breus i punts molt concrets [67] i s'inclou com a capítol marginal en estudis bàsicament urbanístics.

Així, el que trobem a faltar és una anàlisi més globalitzadora que tracti l'arquitectura domèstica de l'Eixample com un fenòmen amb entitat pròpia, no com un apèndix de l'estudi del Pla Cerdà (tot i que calgui integrar-la en el marc físic que aquest constitueix), a través de la contemplació d'un període de temps prou ampli que permeti fer valoracions de caràcter històric, social i arquitectònic des del doble punt de vista funcional i artístic, relacionant-la amb la història de Barcelona i de l'arquitectura catalana de l'època, en un moment tan interessant com és la gestació del Modernisme, en el període inmediatament anterior a l'Exposició Universal de 1888.

[67] La "polèmica" sobre les Cases Cerdà n'és un exemple prou evident

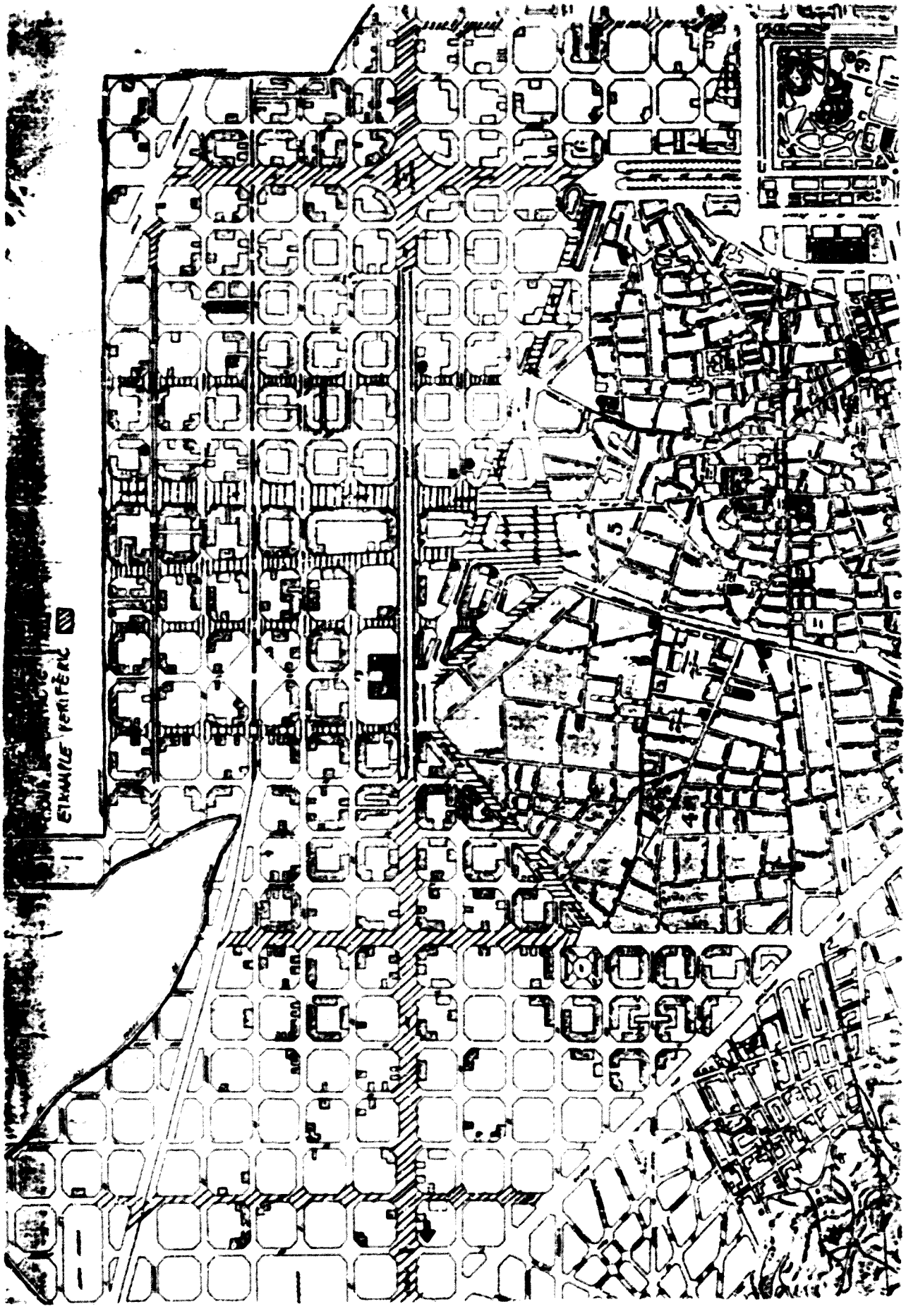

Figura 1: Plànol de l'Eixample assenyalant l'àrea i els carrers estudiats

II. El marc internacional: Viena, Berlín i París com a exemples d'urbanisme i arquitectura domèstica europeus a la segona meitat del segle XIX.

II. El marc internacional: Viena, Berlín i París com a exemples d'urbanisme i arquitectura domèstica europeus a la segona meitat del segle XIX.

En el marc de l'estudi de l'arquitectura domèstica barcelonina de la segona meitat del segle XIX, ens ha semblat interessant de conèixer els seus paral·lels en el conjunt del continent europeu, representant-lo mitjançant tres ciutats que, a l'igual que Barcelona, patiren en aquella època un procés de creixement i expansió marcat per la presència d'un pla urbanístic rellevant. Així, ens ha interessat Viena, on es duu a terme l'ordenació dels terrenys del glacis a través de la Ringstrasse; París, on el Baró de Haussmann aplica la seva "Regulació" tan al creixement de la ciutat, com a la reordenació de l'àrea ja construïda; i Berlín, que no posseix cap pla urbanístic de renom internacional, però que és mostra d'un creixement força condicionat per el desenvolupament industrial.

Ens trobem davant de tres ciutats que no només es plantegen el seu desenvolupament al mateix temps que Barcelona, sinó que alhora, i això ha estat decisiu a l'hora de la tria, presenten tres models molt diferents de creixement, tan a nivell formal com organitzatiu. D'una banda, la Ringstrasse, amb una traça poligonal, servint d'unió entre dues parts de la ciutat fortament consolidades, i dissenyada sota els auspicis de la cort imperial de Franz Joseph I, esdevingué el carrer representatiu de les institucions austro-hongareses; de l'altra el Pla Haussmann que operà decididament sobre el vel París creant la imatge actual de la ciutat, revalorització-ne el centre, on s'instal·là la burgesia acomodada que regia el Segon Imperi; i, per últim, els eforços, certament infructuosos, dels buròcrates prussians per ordenar i racionalitzar el creixement incontrolat i imparable de Berlín, proposant tot una sèrie de plans d'eixample a gran escala, desbaratats per la lentitud administrativa i pel ràpid desenvolupament d'equipaments industrials (fàbriques, estacions, línies ferries, canals,...) fora de tot control.

Amb això també volem constatar que si bé l'arquitectura domèstica és un eix bàsic d'aquesta part, l'urbanisme n'és l'altre. Arquitectura i urbanisme són dues disciplines totalment interdependents, car si bé la planificació condiciona l'edificació, aquesta materialitza la primera, que sense la segona seria poc menys que un dibuix al terra. Per això hem cregut convenient donar igual importància als dos aspectes, tenint en compte que, a més,

és a la segona meitat del segle XIX quan l'urbanisme esdevé ciència i pren la importància que se li concedeix actualment.

I amb aquesta consideració arribem a un punt que creiem que cal esclarir abans d'entrar en l'estudi de cadascuna de les ciutats. L'actual recerca l'hem duta a terme basant-nos en els principals estudis que sobre el tema s'han publicat a Europa. Com en el cas de Barcelona, hem pogut constatar, que si bé sobre la part urbanística hi ha un important volum bibliogràfic, pel que fa a l'arquitectura domèstica les aportacions són escasses i puntuals. Tanmateix també s'ha comprovat que en el cas concret de cada ciutat i dins del capítol de l'arquitectura domèstica, les recerques s'han orientat de diverses maneres centrant-se en qüestions diferents. Així, pel que fa a Viena els estudis tendeixen a explicar-la des del punt de vista dels estils, incidint principalment en qüestions formals; a Berlín els ha interessat més les implicacions socials, i s'ha tractat més a fons la part de les tipologies (d'altra banda cal recordar que la destrucció de la ciutat durant la Segona Guerra Mundial ha limitat molt el camp de recerca); mentre que a París el tema ha estat capitalitzat per l'estudi de l'obra del Baró de Haussmann, veritable "alma mater" tan de les realitzacions urbanístiques com arquitectòniques.

Tot això, doncs, queda reflectit a les pàgines que ara segueixen. S'ha intentat cobrir les llacunes i equilibrar aquestes diferències a través de l'investigació personal, tot intentant donar un caràcter globalitzador als tres capítols, que s'han hagut d'organitzar des d'un punt de vista potser excessivament esquemàtic, donada la gran quantitat d'informació que s'ha treballat. Aquest esquema és bastant simple i és el mateix per a cadascuna de les ciutats que hem tractat com a capítols separats. Dins d'aquests hi ha una "primera part" dedicada a qüestions urbanístiques, que alhora ens posa en antecedents, fent una breu referència històrica. Després es passa a analitzar les realitzacions de la primera part del segle XIX, per acabar amb els grans plans que es realitzen a la segona meitat, veritable "plat fort" de la part urbanística del capítol. A la "segona part" s'analitza l'arquitectura domèstica fent també referències als precedents i explicant més detalladament les realitzacions arquitectòniques lligades a aquests plans urbanístics que acabem de citar. Al final de cadascun dels capítols dedicats a les diferents ciutats, un apartat de valoracions intenta ressaltar els aspectes més interessants, a modus de conclusions "internes" que són represes per unes conclusions de caràcter general, en què s'intenta comparar sucintament tot el que s'ha vist, al final d'aquesta segona part. Per últim, tot el que es recull en aquestes pàgines que ara segueixen serà valorat,

en comparació a Barcelona, en les conclusions de la Tesi Doctoral.

II.1. Viena

II.1.1. Desenvolupament urbanístic fins 1853

II.1.1.1. Formació de la "Residenzstadt" barroca (1684-1804)

A partir de la victòria de la Santa Aliança sobre els turcs al 1684 i de la constitució de la nova monarquia Austro-hungaresa amb capital a Viena, aquesta deixa de ser ciutat fronterera i comença a desenvolupar-se com a Residenzstadt[1] dels Habsburg, alhora que reb un gran impuls econòmic amb la recuperació del Danubi com a riu navegable.

Amb tot, s'obtà per mantenir les fortificacions d'origen medieval que s'havien anat reforçant durant els segles. Ja al 1683 s'havia marcat amb fites la zona que havia de correspondre al glacis, és a dir, una franja de terreny al voltant de la muralla i fosats que havia de quedar lliure d'edificacions. Així, un cop esgotat el terreny edificable a l'interior de la Innenstadt[2] havien crescut tot una sèrie de nuclis, més enllà del glacis, anomenats Vorstädte[3]. Aquests nous barris, separats físicament de la ciutat pel glacis, i reconstruïts cap a 1683 sense seguir cap planificació, després d'haver estat arrasats pels turcs, foren protegits posteriorment per l'anomenat "Linienwall" o segona muralla iniciada al 1704. Aquí s'instal.laren fabricants procedents de l'interior de la ciutat, que no hi podien seguir desenvolupant les seves activitats per la manca d'espai o que en foren expulsats per motius de seguretat, i, a la segona meitat del segle XVIII, industrials de l'Imperi Alemany o d'altres països europeus. Naturalment el creixement de la població va provocar un augment de l'activitat constructiva en aquesta àrea fins al punt que ja a finals del segle XVIII s'havia edificat en tot l'espai comprés entre el glacis i el Linienwall.

El palau dels Habsburg a Viena, el Hofburg, no tenia l'aparença de grandesa digne de la nova situació política, per la qual cosa fo objecte de constants ampliacions. Així, van sorgir les anomenades Ales Leopoldines i els edificis a l'entorn de la Josefplatz, la Franzenplatz i la Michaelerplatz. La monarquia també va incidir a les zones de Augarten-Prater, Schönbrunn i Hetzendorf, on va fer construir els seus palaus i jardins d'estiu, ordenant grans espais paisatgísticament, tot seguint el model de les avingudes d'arbres

---

[1] Ciutat capital del territori que pertanyia a una família noble, on aquesta hi tenia situat el palau que n'era la residència oficial i representativa.

[2] Literalment, "ciutat interior", és el nom pel que es coneix la part de la ciutat de Viena que quedava dins del recinte fortificat.

[3] Literalment significa "suburbis", però no en el sentit actual sinó que fa referència als barris edificats més enllà de les fortificacions que encerclaven la Innenstad.

parisenques creades per Lluís XIV. La presència d'aquests palaus va propiciar la creació de vies comunicació entre ells que després influiren en el desenvolupament urbanístic de la ciutat.

També durant tot el segle XVIII a les parts sud, sudoriental i sudoccidental la noblesa va anar edificant un gran nombre de palaus amb amplis jardins, creant importants nuclis que Mollik [4] anomena "Ciutats-jardí barroques". En aquestes àrees, però, no es donà cap actuació urbanística destacable.

La densificació de la ciutat interior va propiciar diverses actuacions per a aconseguir més sòl edificable. Joseph II féu dissoldre les ordre religioses situades a la Innenstadt, utilitzant-se els jardins dels convents per a aixecar-hi habitatges. Més endevant es féu el mateix a l'àrea dels suburbis. També es tancaren els hospitals situats a dins de les muralles i es traslladaren a les Vorstädte, de manera que quedaren nous espais lliures a l'interior i es creà el "Krankenhausbezirk" o districte dels hospitals a les Vorstädte.

Al 1770 es regulà el glacis. L'àrea fou aplanada, s'hi construí una carretera de circumval.lació i camins de vianants des de les portes de la ciutat fins als carrers principals dels suburbis. A la resta dels espais es plantaren arbres i es crearen jardins. Al 1776 l'espai fou dotat d'enllumenat i al 1786 s'obriren al públic els bastions, també arbrats, esdevenint un lloc molt apreciat per a passejar.

II.1.1.2. La ciutat emmurallada al segle XIX (1804-1858)

Al 1804 Franz II deixa la corona de l'Imperi Romànic-Germànic i funda l'Imperi Austríac, per la qual cosa Viena passa a ser la Kaiserstadt, és a dir, la ciutat imperial austríaca. Després de l'ocupació francesa (1805-09) la ciutat va patir una periode de recessió car es va prohibir la instal.lació d'indústries tan a la ciutat com als suburbis. Aquesta crisi s'anà superant cap a 1830 amb el desenvolupament del tràfic de vaixells de vapor pel Danubi i de la xarxa ferroviària (1838 entrada en servei el primer tram del Nordbahn[5] entre Florisdorf i Deutsch-Wagram). Aviat, Viena va esdevenir un nus ferroviari important a

[4] Mollik, Kurt; Reining, Herman; Wirzer, Rudolf: Planung und Verwirklichung der Wiener Ringstrasse Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1976. pàg 24

[5] Ferrocarril del Nord

Centre-europa, i va cobrar importància com a mercat financer. Aquests desenvolupaments anaren compan~ats d'un augment de la població que passà dels 230.000 habitants al 1800 als 430.000 al 1848.

Després de la Revolució de Març, el 2 de desembre de 1848 Franz-Josef I va accedir al tron imperial. Al 1849 les noves ordenances per a la ciutat comportaren que l'any 1850 s'annexionessin les Vorstädte, i el 1862 els suburbis més enllà del Linienwall, dividint-se la ciutat en districtes i desenvolupant-se les tres parts de manera coordinada.

Cap al 1800 trobem una Innenstadt (fig.1) totalment atapeïda d'edificis que ja només poden créixer cap amunt. Com a únics espais d'oci hi havia els bastions des d'on es podia apreciar una bona vista de la ciutat, i en els quals s'instal·laren cafés a l'aire lliure; i el glacis. Aquest havia adquirit també una gran importància econòmica car s'hi ubicaren els mercats, que ja no cabien a la ciutat emmurallada, i els ports de carbó i pedres. A més, la bona comunicació que el glacis oferia amb la Innenstadt havia contribuït a la densificació de les Vorstädte més pròximes.

Al maig de 1809 Napoleó havia fet volar les fortificacions entre la Kärntnertor i la Schottentor, la qual cosa possibilità la primera ampliació de la Innenstadt. Així, cap al 1817 s'hi construeix una Paradeplatz[6], i entre 1821-23 es construeixen els Volksgarten, vora el Hofburg, esdevenint el primer parc públic de la ciutat. El 1824 s'inaugura una nova Burgtor[7], a la zona del Glacis, que ja havia esdevingut una importantíssima àrea d'esbarjo de la densa urbs. A més entre 1802-57 s'hi construeixen tot una sèrie d'edificis públics que no cabien a la Innenstadt, com ara l'Institut Politècnic, la Ceca Imperial, la Duana Principal i l'Església Votiva (que commemorava que Franz-Joseph I havia sortit il·lés d'un atemptat el 1853), a més s'hi arrangen i es milloren continuament els camins que el travessaven connectant la xarxa viària de la Innenstadt amb la de les Vorstädte.

Ja al 1852 hi ha un primer intent seriós d'ampliació de la ciutat en terrenys del Glacis, anomenat "Neu-Wien" i composat per 71 parcelles al nord de la ciutat, vora el canal, de les quals 16 es reservaren per a construir-hi un pavelló per a una projectada exposició de productes industrials. El projecte, però, va fracassar perquè apenes es van vendre parcel·les.

En aquest periode, la xarxa viària bàsica vienesa consistia en els carrers principals que

---

[6] Camp d'exercicis i desfilades militars, també endevant se l'anomenà també Camp de Mart

[7] Porta de la muralla vora el Hofburg o Palau Imperial.

menaven de manera radial des de les Vorstädte fins a la Innenstadt i que estaven comunicats entre ells per un carrer de circumval.lació que recorria el glacis, desdoblat a la zona del riu Wien. Dins del fosat hi havia un altre camí arbrat de circumval.lació que es comunicava amb el primer mitjançant rampes vora les portes. A la Innenstadt hi havia una xarxa de carrers irregulars i estrets que no podien absorvir el tràfic; per accedir-hi calia passar per alguna de les 12 portes, de les quals quatre eren només per a vianants. Per creuar la ciutat només existien dos eixos un Nord-Sud i un Sudest-oest, de manera que la resta de trajectes s'havien de fer passant per algun d'aquests carrers.

A la zona de les Vorstädte hi havia 48 carreteres que anaven fins a la ciutat interior, de les quals només 34 estaven connectades al carrer de circumval.lació i només 6 anaven a parar directament a les portes de la ciutat.

II.1.2. La Ringstrasse

La idea de crear una Ringstrasse no era nova del segle XIX. Ja a la primera [8] i sobretot durant tota la segona meitat del segle XVIII se succeeixen tot una sèrie de propostes i escrits que reclamen la transformació del Glacis. Tots ells tenen la mateixa idea bàsica: enderrocar les muralles, connectar la Innenstadt amb les Vorstädte, construir una anella viària que vertebrés la nova àrea i dedicar-la principalment a zones verdes i a aixecar habitatges, car la manca de sòl edificable havia comportat una forta densificació de la ciutat i alhora una manca d'espais verds. Un dels exemples més interessants i amb propostes més concretes seria l'escrit de Agostino Gerli titulat "Lettera al Signor Caldani, Pittore e scultore in Roma. Concernente vari progetti sopra la città di Vienna" de 1787 [9]. Gerli proposa enderrocar les muralles per unir la ciutat i per a poder ampliar el Hofburg fins a les cavallerisses imperials (just a l'altra banda del glacis) per dotar-lo de la monumentalitat que li esqueia [10]. A més creu que calia crear una plaça aprop d'aquest per dotar la ciutat d'un lloc de trobada, del qual careixia, sota el control de l'ull del monarca. També parla de fer un carrer a la zona del glacis, amb places i mercats, unint les dues parts de la ciutat, dotant cada barri d'un centre i d'un mercat propi. Aquest carrer hauria de ser ample, ventilat, amb bonics edificis, molts arbres, amples voravies,... També hauria de tenir estàtues, esglésies, presons... I tot això es finançaria venent els terrenys de les muralles i el glacis per a edificar-hi edificis privats.

Aquestes propostes es veieren aturades per l'ocupació francesa que feu pensar als militars en la conveniència de la conservació de les muralles. Amb tot, a partir de 1817 tornaren a aparèixer tot una sèrie de projectes molt més concrets que els anteriors. La majoria d'ells, però, foren redactats per enginyers militars els quals no preveieren pas l'enderroc de les muralles, sinó l'ampliació d'aquestes per a donar cabuda als nous barris projectats que foren situats preferentment a la zona que hi havia entre les fortificacions i el canal [11]. La Revolució del 48 féu que fins i tot es pensés en reforçar les muralles de manera que el 1849 es creà una comissió encarregada d'estudiar aquesta possibilitat. El reforçament no es dugué a terme però en canvi sí que en els nous projectes que s'anaren presentant es preveié la

---

[8] Vid. Rudolf Till: "Anselm Desing und die Idee der Ringstrasse" a Wiener Geschichtsblätter, 12 Jahrgang, n. 72, Viena 1957, p. 94 on se'ns explica com Anselm Desing parla de la necessitat de donar utilitat al glacis mitjançant la construcció d'una Ringstrasse

[9] Aquest i els altres textos són citats per Kurt Mollik, op. cit. pàgs 83-87

[10] La manca de monumentalitat del Hofburg havia preocupat els Habsburg des dels temps de Leopold I (segona meitat del segle XVII)

[11] Aquests projectes són citats per Kurt Mollik, op. cit. pàgs 87-103

construcció de noves casernes vora les portes de la ciutat...

Totes aquestes vacillacions propiciaren que al 20 de desembre de 1857 l'Emperador Franz-Joseph I prengués la ferma decisió d'ordenar l'elaboració d'un Grundplan[12] per a l'eixample de Viena als terrenys del Glacis.

II.1.2.1. El concurs

En l'escrit [13] que l'Emperador envia el desembre de 1857 al Ministre de l'Interior, Freiherr von Bach, exposa com haurà de ser el Grundplan. Primer de tot demana que es faci pensant en enllaçar la Innenstadt amb les Vorstädte i en embellir el conjunt, per a la qual cosa demana l'enderroc de les fortificacions i fosats.

També s'indica a què s'havien de destinar els nous espais: s'havia de crear un ampli moll al llarg del canal, i en l'espai entre el Schottentor i els Volksgarten calia situar un Camp de Mart. Entre aquest punts s'havia d'ampliar la Innenstadt en direcció al Rossau i a l'Alser, seguint la línia del canal del Danubi i del Camp d'Instrucció, tot incorporant la Votivkirche i construint una caserna fortificada a la vora. Des d'aquesta caserna fins al Camp d'Instrucció calia deixar un espai lliure en línia recta d'una amplada de 100 Klafter [14]. La plaça devant del Hofburg no s'havia de modificar, deixant lliure l'espai entre la Burgtor i les Cavallerisses Imperials. A la zona de la Kärntnertor la ciutat s'eixamplaria en direcció als ponts Elisabeth i Mondschein fins a la Karolinentor. L'espai entre aquesta i el canal on hi havia la Franz-Joseph-Kaserne també havia de quedar lliure.

Més endevant es defineix la Ringstrasse, car es demana que a la zona del moll del canal i al voltant de la ciutat interior es deixi lliure un cinturó viari (que rebé el nom de Boulevard) d'almenys 40 klafter d'ample, compost d'una calçada per a vehicles, amb voravia i un camí per a cavalls als dos costats. Aquest cinturó hauria de combinar edificis amb places i espais oberts.

Com a edificis públics es preveu construir, a més de les noves casernes, una nova

---

[12] Pla de Base

[13] Vegeu transcripció integre a Kurt Mollik, op.cit. pàg 106. Nosaltres només en fem un resum

[14] Un Klafter modern 1,89 m aproximadament

Comandància General Militar, una nova Comandància de la Ciutat, un Teatre de l'Opera, els Arxius de l'Imperi, una biblioteca, un nou Ajuntament, nous mercats i tot una sèrie d'edificis per als museus i galeries d'art que havien d'estatjar les Col.leccions Imperials, així com dues "Wachthäuser"[15] que situades en llocs estratègics havien de col.laborar juntament amb les casernes, situades als extrems, a controlar militarment tot el perímetre de la nova Ringstrasse.

Per a dissenyar el Grundplan l'Emperador demana que es convoqui un concurs, amb un jurat format per una comissió amb representants dels Ministeris de l'Interior i Comerç, de la Cancelleria Militar, autoritats policials, un diputat de la Baixa Austria i l'Alcalde de Viena. Els premis havien de consistir en 2.000, 1.000 i 500 Ducats Imperials d'or.

Al 30 de gener de 1858 es publiquen les bases, en la elaboració de les quals havia participat la mateixa comissió que havia de formar el jurat: funcionaris dels Ministeris de l'Interior, Comerç i Finances; delegats de la Policia, del Consell de la Baixa Austria, de L'Ajuntament de Viena, i els arquitectes Luwdig Förster, Edward van der Nüll i August Siccard von Siccardsburg. Aquestes bases, juntament amb un mapa exacte del glacis i els seus entorns foren enviats a les diverses ambaixades europees a Viena per donar un caire internacional al concurs.

Tots els concursants reberen, entre molts altres, dos plans cadastrals de Viena en diferents escales. En un calia que representessin el seu projecte fent paleses les comunicacions entre la Innenstadt i les Vorstädte i en l'altre havien de mostrar detalladament el seu pla. Amb ells calia també que lliuressin una memòria explicant i justificant els projectes que, a més, serien exposats públicament durant catorze dies.

Les bases, en què es demanava tot allò que l'Emperador havia assenyalat en el seu escrit, tenien un apèndix en què es feien indicacions sobre els edificis públics que calia incloure en el pla. D'una banda s'indicava la superfície que aquests havien de tenir i de l'altra es demanava que se situessin en una plaça o carrer de gran amplada denotant la seva importància, i que fossin construccions aïllades, lliures pels quatre costats.

L'interés que va despertar el concurs va exedir totes les previsions. Fins a principis d'abril de 1858 es van enviar les bases a 509 concursants que ho van demanar, i al 31 de juliol de 1858, data límit de lliurament, havien arribat 85 propostes al Ministeri de l'Interior.

Un cop endegades les deliberacions, el jurat va dessignar una sèrie de punts principals

---

[15] Literalment "cases de vigilància", és a dir llocs de guàrdia, segurament en forma de garites.

com a criteris de judicació:

1. Consideracions per a la indústria i el comerç
1.1. Vaixells i tràfic fluvial
a) Regulació del Danubi i del Canal
b) Creació de molls
c) Installació de ports
d) Installació de llocs d'arribada de vaixells
1.2. Ferrocarrils
a) Connexió de la ciutat amb la xarxa ferroviària
b) Situació de les estacions
c) Localització de l'estació central
1.3. Previsió d'espais per a magatzems
1.4. Connexió de la ciutat i els suburbis amb les carreteres i canals navegables
2. Consideracions militars
3. Consideracions del tràfic interior
3.1. La connexió orgànica de la ciutat amb les Vorstädte, la configuració dels carrers, ponts i connexions transversals
3.2. La regulació de la ciutat interior
3.3. La configuració del Boulevard
4. Necessitats pràctiques de la població
4.1. Habitatges
4.2. Mercats
4.3. Consideracions higièniques
5. Tractament dels edificis oficials
6. Consideracions sobre l'execució del projecte
7. Propostes especials

El resultat de les deliberacions i l'aplicació d'aquests punts va portar al jurat a decidir-se per tres projectes, de la síntesi dels quals hauria de sortir el Grundplan. Els projectes guanyador foren: el d'Edward van der Nüll i August Siccard von Siccardsburg (fig.2), el de Ludwig Förster (fig.3), que la bibliografia ha citat tradicionalment com a guanyador del concurs, i el de Friedrich Stache (fig.4).

II.1.2.2. Anàlisi dels projectes premiats

Tenint en compte que una descripció minuciosa dels tres plans fora molt llarga, intentarem fer una anàlisis comparativa en referència als tres objectius principals: 1. Regulació de la Innenstadt, 2. Configuració del Boulevard i del moll, 3. Configuració urbanística del glacis. També ens interessarà al final fer una curta referència al projecte que presenta Peter Joseph Lenné, Director General dels Jardins Reials de Prússia, i autor d'un pla

d'exemple de Berlín [16].

1. Regulació de la ciutat interior

Els arquitectes Van der Nüll i Siccardsburg van planejar una ampliació del Hofburg, mitjançant la construcció d'un nou Hofburgtheater[17] pensat com a ala en correspondència a l'Escola d'Equitació. També van preveure l'eliminació dels edificis al voltant de la Minoritenkirche i la construcció d'un nou Ajuntament al nord oest de la plaça Am Hof.

Förster ubica el Hofburgtheater on hi havia l'Escola d'Equitació. Més interessant, però, és que preveu l'obertura de diverses vies dins de la Innenstadt: situa carrers paral·lels als dos eixos principals de la ciutat, la Herrengasse i la Kärntnerstrasse per a descongestionar-los, alhora que també va planejar l'obertura d'altres vies, vora la Schottentor i al Salzgries.

En el projecte de Friedrich Stache el Hofburg queda totalment lliure, gràcies a la construcció de la Schauflergasse, ciutat una idea de Fischer von Erlach. La Ballhausplatz també és remodelada situant-hi el Hofburtheater. Alhora preveu la construcció de l'Ajuntament, del Palau de Justícia, d'un mercat i de l'Acadèmia de Comerç a l'àrea de l'antiga Zeughaus, vora la Schottentor.

Respecte a les instal·lacions defensives, només el projecte de Förster preveia conservar els bastions a l'àrea vora la part externa de la Burgplatz i vora la Franz-Joseph-Kaserne. En el primer cas per dotar el Volksgarten d'una plataforma d'observació, i en segon per motius estètics. Els altres projectes preveien l'enderroc total de les fortificacions.

2. La configuració del Boulevard i el molt

El Boulevard segueix en el projecte de Nüll i Siccardsburg l'espai ocupat pels fosats. Comença al molt al lloc on hi havia els antics Banys Imperials al Rossau i acaba devant de la Stubentor, on queda interromput per la Franz-Joseph-Kaserne sense completar la circumval·lació. Alhora proposen una regulació del canal, guanyant-hi terrenys per a construir-hi un port.

Förster projecta un Boulevard tancat que va cap al molt i que se situava a la zona mitja del Glacis. Ell proposava a més d'aixamplar el canal de 38 a 76 metres, però se li critica molt que projecti un Boulevard massa estret, sobretot a l'àrea del Hofburg i la Caserna Fortificada (Actual Rossauer Kaserne).

---

[16] Vid. capítol II.2.2.2.

[17] Teatre Imperial.

En el projecte Stache el Boulevard i el n. nen un primer cinturó, donat que ell proposava un sistema de carrers, amb cinc carrers-cir.. ters radials. El Boulevard tenia forma d'un hexàgon irregular i seguia el traçat dels fosats fins a la Franz-Joseph-Kaserne on es desviava per poder arribar fins al moll. A l'altra extrem, el Boulevard acabava devant de la Rossauer-Kaserne i l'envoltava per arribar fins al canal.

3. Configuració urbanística del Glacis

En el projecte de Nüll i Siccardsburg es dóna importància a l'eix Hofburg-Hofstallgebäude[18], creant una plaça rectangular tancada per edificis monumentals: l'edifici del Comandament General i un museu al costat nord-oest de la plaça i l'edifici de la Guàrdia Imperial i un segon museu a la banda del devant.

El Camp de Mart se situava més al nord i anava des del Boulevard fins a la Josephsstadt, quedant aquest espai totalment lliure d'edificacions. Els edificis privats quedaven situats en dos sectors, al nord entre el canal i el Camp de Mart, centrats per la Rossauer-Kaserne, i a la zona sud-oest, entre el Hofburg i la Kaiser-Joseph-Kaserne.

D'aquest projecte es critica l'excesiva concentració de l'edificacació privada i també el fet que l'Acadèmia de Cant, els Tribunals, l'Escola Evangèlica i l'Institut de Segon Ensenyament quedin massa aprop del Camp de Mart.

Ludwig Förster contempla la conservació dels jardins existents entre el Hofburg i els estables. Com situa el traçat del boulevard a la zona mitja del Glacis, té espai suficient per ampliar la Innenstadt i pot dividir simètricament el Glacis.

Installa l'Arxiu Imperial, la Biblioteca del Palau i els museus en un enorme edifici de 8.600 Klafter quadrats (30.930m2), només superat en extensió per la Rossauer-Kaserne, de 10.567 Klafter quadrats (38.005 m2). L'Ajuntament l'ubica en una situació dominant al cap d'un carrer que creuava el canal cap al Danubi. La crítica principal que reb fa referència a l'enorme edifici.

En el projecte d'Stache trobem que l'eix Hofburg-Cavallerisses és molt semblant al del projecte de Nüll i Siccardsburg, però ell no modifica els jardins ja existents. Situa blocs de vivendes entre el Boulevard i el Camp de Mart per a separar-los i donar un aspecte "tancat" al primer, i dispersa els edificis públics per tot el carrer, amb una petita concentració

[18] Cavallerisses Imperials.

(Ajuntament, Palau de Justícia, mercats i Acadèmia de Comerç) a l'Elendbastei (vora la Rossauer-Kaserne). A la zona del Wasserglacis situa un edifici enorme per a exposicions industrials. Aquest darrer i les vivendes vora el Camp de Mart li sóu molt criticats.

Més enllà del Glacis, només Förster té en compte una regularció de les Vorstädte i preveu reformes a la Leopoldstadt. Stache preveia construir, en un futur, tot una sèrie de canals a la mateixa Leopoldstadt per a convertir-la en un espai comercial semblant a Amsterdam.

4. El projecte Lenné

Aquest projecte (fig.5) preveia d'envoltar la Innenstadt, a la qual ell no preveu cap actuació, d'un ampli jardí, que havia de servir de connexió entre les dues parts de la ciutat, agrupant-hi alguns edificis d'habitatges i públics. Així el boulevard queda reduït a un camí força irregular dins d'aquest jardí, la qual cosa no agrada. Lenné resol la zona de l'Església Votiva situant-hi edificis públics de caire educatiu (museus, biblioteca, universitat...) al seu voltant.

II.1.2.3. El Pla de Base

Al maig de 1859 el Ministre de l'Interior, Freiherrn von Bach va presentar el Grundplan (fig.6) a l'Emperador, qui l'aprovà l'u de setembre del mateix any.

Segons aquest pla les superfícies s'havien de repartir de la manera següent: superfície edificable: 21,2 %; superfície dedicada a vials: 50,5 %; superfície de zones verdes: 18,7 %; superfície ocupada per l'aigua (riu Wien, Port): 9,6 %. De les superfícies edificables es dedica un 18,8% a edificis públics, un 73,7 % a edificis privats, i un 8,2 % a edificis militars.

La xarxa viària es defineix a través de dues anelles tancades al voltant de la Innenstadt: Ringstrasse-Franz-Joseph-Quai, de 5.400 m de llarg; i Lasterstrasse-Franz-Joseph-Quai de 7.075 m de llarg. El traçat de la primera s'havia definit tenint en compte consideracions de caire militar i viari, buscant la millor relació entre el carrer, la Innenstdt i la connexió amb les carreteres provinents de les Vorstädte. La Lastenstrasse fou pensada com a complement de la primera. També es planeja una millor connexió amb la Leopoldstadt a través de cinc ponts sobre el canal, dels que destaquen els dos col.locats als extrems de la Ringstrasse que haurien possibilitat la seva continuació cap a la Praterstrasse i L'Augarten.

Quan a amplades, la Ringstrasse havia de medir 57 m, la Lastenstrasse, 23 m, i el

moll, 38 m. Els altres carrers havien de fer entre 16 i 23 m. Els 57 m de la Ringstrasse s'havien de dividir de la següent manera: dues voreres laterals de 3,80 m cadascuna, seguides de dues calçades laterals de 7,60 m. Entre aquestes i la calçada central dues andanes centrals arbrades, de 7,60 m cadascuna, i al mig la citada calçada de 19 m d'amplada.

Els edificis de caire cultural i relacionats amb la Casa Imperial (Museus, galeries, Hofburgtheater, Hofbibliothek i Hofappartaments) se situaren als voltants del Hofburg. L'Opera se situà vora la Kärntnerstrasse en els terreys on hi havia hagut el fosat, perquè allí hi havia la profunditat suficient per a construir els espais subterranis que l'edifici necessitava i també per la proximitat al palau.

També en un cercle de 2.000 m al voltant del palau podem observar la presència de vuit casernes, cinc d'existents i tres de noves. Per prevenir que les masses de les Vorstädte irrompessin en la Innenstadt, i per dominar la Ringstrasse es planificaren les dues Wachthäuser, que juntament amb els observatoris de vigilància de les casernes controlaven tot el passeig. A més, es pensà protegir l'àrea del Hofburg amb una reixa i dedicar les dues andandes centrals de la Ringstrasse a la circulació de la cavalleria. Per relligar tota aquesta estructura militar es construiria l'edifici del Comandament General a un lloc equidistant de les altres casernes.

Per a l'Ajuntament es trià un lloc més o menys central vora la Rossauer-Kaserne i la Universitat se situà darrera la Votivkirche, també aprop d'aquesta caserna. Els vuit mercats se situaren en els emplaçaments que aquests havien tingut des de feia temps en el glacis.

Cal destacar el fet que la superfície dedicada a edificis públics en el Grundplan va resultar ser el doble de la que originàriament s'havia demanat en les bases del concurs.

Per a l'edificació privada es creen dos barris lligats orgànicament amb la Innenstadt i amb les Vorstädte: un a l'àrea de la Schottentor fins al moll, i l'altre a la zona compresa entre la plaça devant del Hofburg i la Karolinentor. Aquestes àrees es trien per raons climàtiques i higièniques, amb parcs pròxims, i es connecten entre elles mitjançant altres àrees menors.

Els parcs es pensen precisament per evitar una densificació de la zona, com havia passat a la Innenstadt, i la seva ubicació es basa en part en el projecte de Nüll i Siccardsburg. Amb tot, moltes zones verdes aniran sorgint fins a 1917 gràcies a l'alliberament paulatí de

les servituds militars.

Si comparem el Grundplan amb els diferents projectes guanyadors, veiem que del projecte Nüll-Siccardsburg s'agafa bàsicament la solució pensada per al sector comprés entre la Rossauer-Kaserne i la Votivkirche, i la solució proposada per a l'àrea del Hofburg.

Del projecte de Förster s'agafa el traçat del Boulevard des de la Burgplatz fins al canal, així com el traçat de la Lastenstrasse des de l'Elisabethkirche fins al canal. També d'aquest projecte provenen la ubicació de la Rossauer-Kaserne, l'Ajuntament i l'Opera.

De Stache només s'agafa la situació del Camp de Mart i els blocs que el separen de la Ringstrasse (que curiosament havien estat criticats), així com el traçat d'aquesta entre la Burgplatz i la Votivkirche.

II.1.2.4. La realització

II.1.2.4.1. Organització i finançament

Per a organitzar i coordinar una operació tan complexe com era l'edificació de la Ringstrasse es formen tres òrgans bàsics: la Wiener Baucommission, la Stadterweiterungs-Comission i els Stadterweiterungsfonds[19]. La primera la formaven tres delegats del Ministeri de l'Interior, un delegat de l'Staathalterei (equiparable al que anomenem Hisenda de l'Estat), un del Magistrat i de la oficina de construcció de la ciutat, així com professors de l'Acadèmia de Belles arts, arquitectes i mestres d'obres. La seva funció era aprovar o no els projectes, delimitant les alineacions i alçades, i vetllar per al compliment del Grundplan.

La comissió d'Eixample s'encarregava de l'enderroc de les fortificacions així com de l'erecció dels edificis amb càrrec a l'Estat. També era responsable d'obrir els nous carrers i construir-hi les infrastructures públiques necessàries. Era composta per vuit delegats de l'Estat i només dos de l'Ajuntament.

Amb la venda dels terrenys ocupats per les muralles i glacis, es van constituir els Fons d'Eixample. Al principi van comptar amb 303.559 florins i es van dedicar primerament i precisa a l'enderroc de les fortificacions. També serviren per a construir els ponts i els molls del canal i l'arranjament de les installacions necessàries per a edificar els nous edificis públics. Aquests fons, però, no van finançar ni la urbanització dels nous carrers, ni construcció de les noves canalitzacions i conducció d'aigües, ni la creació de les zones verdes, ni la

[19] Respectivament Comissió Vienesa de Construcció, Comissió d'Eixample de la Ciutat, i Fons per a l'Eixample de la Ciutat.

regulació del riu Wien, si la construcció del nou Ajuntament i mercats, obres que anaren a càrrec de l'Ajuntament de Viena que entre 1858-1914 va gastar 27.609.619 Guldens.

Com que els terrenys pertenyien a l'Estat fou aquest el que va acaparar el protagonisme a través del Ministeri de l'Interior.

II.1.2.4.2. Materialització del Pla de Base.

El Grundplan tal i com fou aprovat, es va anar duent a terme seguint una sèrie d'etapes més o menys establertes. Aquest procés s'allargà aproximadament fins a 1910 (fig.7) i incorporà, com aviat veurem, tot una sèrie de modificacions que s'anaren introduint paulatinament cada cop que es plantejava la realització d'un nou espai urbà. L'ordre que es va seguir fou el següent: 1) *Enderroc de les fortificacions i urbanització del Boulevard i el moll.* 2) *Erecció de l'Opera i ordenació dels carrers adjacents i de la zona nord, propera al canal.* 3) *Urbanització de la Karlsplatz, anterior a la cubrició del riu Wien.* 4) *Urbanització de la part interior de la Schwarzenbergplatz.* 5) *Construcció de la zona entre la Karlsplatz i la ciutat interior.* 6) *Construcció del Stadtpark i de l'àrea circundant.* 7) *Construcció de la Rossauer-Kaserne i àrea dels contorns.* 8) *Urbanització de la plaça devant de la Votivkirche i zones pròximes.* 9) *"Remodelació" de la zona on s'hi hauria d'haver construit el Camp de Mart, ubicant-hi el Parlament, l'Ajuntament i la Universitat.* 10) *Edifició de l'àrea de la Borsa.* 11) *Definició definitve de l'eix Hofburg-Cavallerisses Imperials* (projecte de Kaiserforum de Gottfried Semper).

L'enderroc de les fortificacions començà el vint-i-vuit de març de 1858 i s'acabà a l'agost de 1875, ja que el darrer tram es va anar obrint lentament segons les necessitats del tràfic. Tots els materials aprofitables foren venuts i s'aprofità la terra per reomplir el fosat i anivellar els terrenys.

Al novembre de 1862 s'aprovà el perfil definitiu de la Ringstrasse, de 4.400 metres de llarg i 56,65 metres d'ample. La calçada central (14,90 m) i les dues laterals (6,25 m) foren empedrades. L'andana interior (9 m), reservada per a vianants, rebé mosaic i l'exterior (8,95 m), reservada a la cavalleria, fou coberta amb terra. El primer tram entre l'Asperbrücke i la Burgtor fou inaugurat al primer de maig de 1865, la resta s'acabà el 1870.

El Franz-Joseph-Quai[20] tenia una calçada de 14,40 m d'ample, andanes per a

[20] Nom que d'ara en endavant rebrà el moll.

vianants de 6,45 m entre l'Aspern i l'Stephaniebrücke, i de 12,45 m entre l'Aspern i el Ferdinandsbrücke. Fou inaugurat el mateix dia que el primer tram de la Ringstrasse.

La Lastenstrasse tenia 26,5 m d'ample i el primer tram fou urbanitzat entre 1862-64. La seva funció de segona Ringtrasse no es va acomplir ja que no feia la volta sencera a la Innenstadt, de manera que la Ringstrasse esdevingué l'únic carrer de comunicació tangencial.

La connexió entre les Vorstädte i la Innenstadt a través de carrers transversals fou un problema que s'anà solucionant a poc a poc car era difícil connectar aquests carrers amb els de la Innenstadt, molt estrets. Així es feren planificacions de detall que anaren modificant el Grundplan. Aquestes modificacions foren molt nombroses però aquí només en referirem les dues més significatives.

II.1.2.4.3. Principals modificacions del Pla de Base

Al 1868 l'alcalde de Viena, Joseph Zelinka, va demanar al Ministre de l'Interior el canvi de funció de l'espai destinat al Camp de Mart, argumentant que, d'una banda, interrumpia la connexió entre el districte VIII i la Innenstadt, i, de l'altra, que la pols aixecada pels exercicis militars era dolenta per a la salut de la població. Donat que en aquell moment la influència dels militars no era tan forta com al principi de la planificació de l'àrea, al mateix any es decretà la parcel·lació i venda dels terrenys. Aquí l'Estat decidí de construir el Parlament i la Universitat (que inicialment havia d'anar darrera de la Votivkirche), i l'Ajuntament manifestà la intenció de ubicar-hi la nova Casa de la Vila. El 1869 es convocà un concurs de projectes per al nou Ajuntament, allí on indicava el Grundplan, i aquest fou el pretext per fer veure que en l'espai assenyalat no cabria l'enorme edifici que la corporació municipal volia edificar, i que calia fer-lo al Camp de Mart. Al 1870 l'Emperador va aprovar el nou ordenament segons projectes de Friedrich Schmidt. Dos anys més tard es decidí de situar el nou Burgtheater al devant de l'Ajuntament, variant també l'ubicació que proposava el Grundplan.

Al mateix setembre de 1859 el propi Emperador va decidir que tan els nous apartaments imperials, com els jardins i la biblioteca s'havien de construir junts a la banda est de la Burgplatz i no diseminats en diferents edificis com proposava el pla que ell mateix havia aprovat. Aquesta qüestió fou represa el 1862 quan es veié la necessitat d'acostar també els museus al Hofburg, ja que es tractava de les Col·leccions Imperials. Així, després de presentar diverses solucions que preveieren la ubicació dels museus al lloc de les casernes del Comando General i de la Guàrdia Imperial, situades entre el Hofburg i les Cavallerisses, al

1869 Gottfried Semper proposa una planificació conjunta per a tot el sector. Segons aquest pla, que ell anomena Kaiser-Forum (fig.8), tan els museus com l'ampliació del Hofburg haurien de presentar un mateix estil, realçant el palau com a peça protagonista del conjunt. La idea, que fou acceptada per l'emperador, es convertí en projecte al 1870, però en la pràtica només es durà a terme parcialment.

II.1.2.4.4. L'edificació

Tot i que més endevant ens dedicarem en profunditat al tema de l'arquitectura domèstica a la Ringstrasse, ara ens agradaria fer unes consideracions sobre l'edificació en general.

Kurt Mollik [21] en distingeix quatre fases:

Primera fase, 1854-68: s'edifica l'àrea que s'havia anomenat "Neu Wien" (des de 1854) i algunes parcel.les entre el molí i el Salzgries i a l'àrea de l'Opera i la Kärntnerstrasse. (des de 1860).

Segona fase, 1868-77: s'inicien tots els edificis públics de la Ringstrasse, especialment a les àrees de la Borsa, Ajuntament, Kaiserforum i Palau de Justícia.

Tercera fase, 1878-87: l'activitat constructiva es concentra a l'àrea de l'Ajuntament

Quarta fase, 1888-1910 : es construeix a l'àrea del Stubenviertel.

Cal assenyalar que tot i que una de les causes principals de l'eixample de la ciutat havia estat la manca d'habitatges, i que per això molts bancs i inmobiliàries havien comprat parcelles per edificar cases de lloguer, fou l'obra pública la que va acaparar el protagonisme arquitectònic de la zona, ocupant gran part de l'espai edificable amb enormes edificis monumentals. Per a comprovar-ho incloem a continució una llista de tots els edificis públics construits a la zona de la Ringstrasse fins al 1910. Al final es fa referència al nombre d'edificis privats.

I. Edificis per a la Cort Imperial
1. Ampliació del Hofburg.
II Edificis per al culte
1. Votivkirche
III Edificis per a l'administració imperial
1. Parlament
2. Verwaltungsgerichthof (Cort dels Tribunals administratius)

[21] Kurt Mollik, op. cit. pàg. 278

3. Ministeri de Justícia (remodelació de l'hotel Britannia)
4. Ackerbauministerium (Ministeri per a l'edificació en els terrenys comunals)
5. Ministeri de la guerra
6. Ministeri dels Ferrocarrils (remodelació de l'edifici d'habitatges anomenat Schillerhof)
7. Direcció de la Policia (remodelació d'un hotel)
8. Palau de Justícia
9. Ministeri de Finances
10. Correus
11. Caixa Postal

IV. Edificis militars

1. Rossauer Kaserne
2. Edifici del Comitè Tècnic Militar
3. Edifici de la Guàrdia de Corps

V. Edificis per a l'administració Municipal

1. Ajuntament
2. Direcció dels Jardins Municipals

VI. Edificis per a la formació

1. Edifici d'exposicions de la Societat de Construcció de Jardins
2. Museu d'Història de l'Art i Museu d'Història Natural
3. Casa dels Artistes
4. Edifici de la Sezession
5. Museu Austríac d'Art i Indústria
6. Escola d'Arts Decoratives
7. Universitat
8. Institut de Química
9. Acadèmia de les Arts Plàstiques
10. Institut de Formació de Profesors
11. Acadèmia de Comerç
12. Escola Estatal de Comerç
13. Institut Acadèmic
14. Institut Municipal
15. Escola Estatal Superior
16. Escola Evangèlica
17. Escola Municipal Burgesa
18. Escola Municipal Popular
19. Segona Escola Municipal Popular

VII Edificis per al teatre i concerts

1. Opera
2. Hofburgtheater
3. Kursalon al parc
4. Teatre Popular Alemany
5. Wiener Burgtheater (Teatre de la Ciutat de Viena)

VIII Edificis d'economia i serveis

1. Borsa
2. Banc Privat General del Tràfic
3. Wiener Giro und Kasseverein
4. Banc dels Länder

5. Societat Bancària Vienesa
6. al 12. Sis mercats municipals.
IX Hotels (edificis privats però accessibles al públic, no havien estat previstos a cap planificació)
1. Gran Hotel
2. Hotel Metropol
3. Hotel Sacher
4. Hotel Imperial
5. Hotel Bristol
X Número dels edificis privats construïts fins a 1910
1859-67: 121
1868-77: 284
1878-87: 149
1888-1910: 72
Total: 590

Així cal només comparar les xifres, i veurem que en front d'un total de 590 edificis privats destinats a habitatges, els 83 edificis públics representen un percentatge molt elevat, sobretot si tenim en compte la magnitud d'aquests edificis i els espais públics, parcs i places, que els envoltaven. Això ens demostra com la Ringstrasse i la seva zona d'influència tot i ser pensada com solució dels problemes derivats de la manca d'habitatge a la ciutat interior, va esdevenir el marc ideal per a desenvolupar el programa polític de la nova societat burgesa que havia sorgit a l'Imperi austro-hungarès després de la Revolució de 1848. Aquesta tendència també la veurem seguidament en els edificis privats.

II.1.3. L'arquitectura domèstica de la Ringstrasse

II.1.3.1. La nova organització de la construcció

Amb l'edificació de la Ringstrasse s'obrí el camí per a la constitució de les Baugesselschaften[22]. Aquestes van actuar com agents edificatoris assumint totes les responsabilitats que suposava el procès de creació del nou barri, des de la parcel.lació, passant per la planificació i la realització dels edificis. La més important, a tall d'exemple, fou la Wiener Baugesellschaft, que havia estat fundada, entre altres, per arquitectes com Heinrich Freiherr von Ferstel i Karl Freiherr von Hasenauer i que arribà a ser tan forta que va poder sobreviure a la crisi borsària de 1873, i que entre 1869 i 1902 va construir 123 edificis de vivendes i negocis, dels quals 37 se situaven a la zona de la Ringstrasse.

Tan aquestes societats, com tots els altres constructors van gaudir d'un exempció d'impostos durant trenta anys, els quals solien representar un 40% dels guanys, i eren una font important d'ingressos de l'Administració.

Gràcies a això i a l'activitat, sovint especulativa, de les societats, el preu del sòl a la zona va experimentar una alça a partir de 1860, arribant-se al punt més àlgid entre 1875-78. Amb les pujes també es van destacar dues zones especialment cares, la més a la Kärntnerstrasse, entre la Ringstrasse i la ciutat interior, i la següent, amb diferència, al sector de la Kärntnerring entre l'Opera i la Schwarzenbergplatz.

II.1.3.2. Precedents tipològics i formals

El precedent tipològic més remot el tenim en els grans Wohnhof[23] de caràcter feudal. Aquests no foren gaire usuals en la zona de la Ringstrasse, però en veurem un exemple important en l'anomenat Heinrichhof, edifici que ocupava sis parcel.les i se situava devant de l'Opera, prenent-li part del protagonisme.

Una altra referència foren els palaus nobles barrocs, dels quals es copia la separació dels Wohnräume[24] dels senyors dels dels criats, així com l'aillament de les "Toiletten" i de les escales. Aquesta mena d'edificis es veurà però només a la Ringstrasse on predomina fins als anys setantes. També tipològicament són bàsics els edificis de lloguer de la Innenstadt,

---

[22] Societats de construcció, semblants a les que trobarem en l'Eixample barceloní.

[23] Aquest nom fa referències a complexes d'habitatges organitzats a l'entorn de patis.

[24] Aquest concepte que literalment significa "espais per viure", fa referència al que aquí anomenariem "habitacions d'estar".

sobretot pel que fa a l'inclusió d'una planta noble per als propietaris i la divisió horitzontal.

Com a antecedents formals caldria parlar de l'arquitectura vienesa de la primera meitat del segle XIX, que Klaus Eggert [25] situaria dins d'un "racionalisme tardà" que es pot resumir amb quatre principis:

1. Principi de l'*esterometrisme anorgànic*.

Es el principi de la simplicitat entès en el sentit "il.lustrat" del terme: allò senzill però grandiós, constrastant amb l'aparositat i riquesa ornamental.

A Viena l'esterometrisme es mostra en la reducció de l'edifici a un cub limitat per senzills murs sense divisions estructurals. Aquest és definit per la distribució de les finestres, les proporcions de les obertures i llur relació amb el mur tancat. Però també les portes, finestres i ornaments segueixen les formes esteromètriques, compactes, de línies i angles rectes.

2. Principi de la *indiferenciació*

Aquest consisteix en l'homogeneïtat formal i en la manca de jerarquització dins de l'edifici: cap part del mateix no predomina per sobre de les altres. Les cases consitien en blocs plans, dominats només per cossos sobresortints de superficies llises. En alçada, els pisos tenien tots el mateix valor, només en perden una mica en les parts altes. Com a ornamentació predomina un esquema normalment geomètric format per la repetició de petits elements o unitats seriades. També les finestres, que eren totes gairebé iguals, apareixen com elements seriats estructurats cartesianament. Això també es pot aplicar als conjunts d'edificis, ja que aquests s'assemblaven molt els uns als altres.

3. Principi de l'*aïllament*

Tot i que els edificis no es diferenciaven els uns dels altres, se'ns presenten totalment separats, aïllats, no hi havia cap element que els unís ni tan sols les cornises de la planta baixa.

L'escultura aplicada es limitava a senzilles formes geomètriques inorgàniques com arcs o angles rectes. Així, l'ornamentació esdevé un element aplicat, afegit a la superfície de l'edifici, separant l'esfera útil de l'artística.

---

[25] Vegeu Klaus Eggert: Der Wohnbau der Wiener Ringstrasse im Historismus (1855-90). Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH. 1976. Pàgs 52-67

4. Principi d'*imbricació*.

Aquests principis no s'exclouen els uns als altres, sinó que s'imbriquen i es complementen.

II.1.3.3. El nous habitatges.

Abans de passar a veure l'evolució tipològica i estilística dels nous edificis, caldria comentar-ne alguns aspectes de caràcter general.

Primer de tot voldríem esmentar el debat que s'estableix a Viena (i a altres ciutats centreeuropees, com també veurem a Berlín[26]) en el moment de decidir quina hauria de ser la tipologia arquitectònica més escaient per a les noves vivendes. Els arquitectes R. von Eitelberger i Heinrich Ferstel defensen la caseta unifamiliar "a l'anglesa", de dues o tres plantes amb façana perpendicular al carrer. Arriben a definir dues variants, una per a artesans i comerciants burgesos, i l'altra per a funcionaris. Així, en el primer cas (fig.8), la planta baixa es reserva per a botiga, el primer pis per a vivenda i el segon i tercer per a taller o dependències de la casa; en el segon model (fig.9) se'ns parla d'una "Etagenhaus" ,és a dir, una casa on se situi una única família per pis. Aquest tipus d'edifici prové en part d'Anglaterra però majoritàriament del nord d'Alemanya i dels Països Baixos.

Per contra, Ferdinand Fellner al seu fulletó "Com ha de construir Viena" [27] defensa el tipus d'edifici que predominava a la Viena del segle XVIII, amb ample façana al carrer i planta racional. Aquesta (fig.10) té forma de "T" amb els accessos al centre separant les habitacions "per viure" que donen al carrer i les habitacions "de servei" que donen al pati. Curiosament ell no va emprar mai aquest tipus a la zona de la Ringstrasse.

També caldria fer esment d'una de les primeres condicionants que era inusual a la ciutat: la forma i el gran tamany de les parcelles. Aquest venia donat per les dimensions dels palaus barrocs i amb ells s'acabava amb la tradició medieval de parcel.les llargues i estretes. L'amplada de les cases, però, varià durant el llarg periode de construcció del carrer (que abarca gairebé mig segle). Així si bé als anys seixanta es construiren edificis per a les classes mitges, amb vivendes modestes, cap als anys vuitanta predominaran les grans cases per a les classes elevades, ja que serà el barri preferit per l'alta noblesa, els empresaris i els

---

[26] Vid. capítol II.2.4.1.2.

[27] Cita per Elizabeth Lichtenberger a :Wirtschaftsblüte und Sozialstruktur der Wiener Ringstrasse Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1978

banquers que necessitaran grans vivendes de caràcter representatiu.

Un tercer punt a comentar seria l'estructura de les pròpies vivendes. La majoria d'elles tenen de tres a cinc habitacions, les de més de sis, de caire senyorial, solien ser escasses i les d'una o dues corresponien al servei. Quan a la divisió interior dels edificis podem distingir dos paràmetres bàsics que ja eren típics de l'antiga casa de lloguer vienesa. En primer lloc, tenim la diferenciació vertical que és una herència del palau barroc i la trobem a les millors cases de lloguer de la Innenstadt a la segona meitat del segle XVIII i a la primera del XIX: als pisos inferiors observem grans vivendes (una al més baix) per a famílies de fortuna, menre que als pisos superiors són cada cop més petites, però d'igual alçada, per a famílies més modestes. Això va canviar una mica a finals de segle amb l'invenció de l'ascensor.

En segon lloc, tenim la diferenciació horitzontal que es trobà per primer cop en les cases patrícies de la ciutat medieval, en què el front del carrer era lloc per a mostrar-se i per al comerç. D'aquesta característica participen totes les cases de la Ringstrasse, en les quals veiem una forta diferenciació entre les habitacions que donen al carrer i les que donen als patis (les primeres, naturalment solien ser les més importants).

Aquests dos paràmetres, però, no es poden aplicar a tots els edificis, ja que n'hi havien alguns de caràcter homogeni pensats per a una única classe. Aquests són els que bastí la Wiener Gesellschaft entre el Parlament i els museus.

També caldria afegir que, independentment d'aquests paràmetres, la planta baixa solia ser important ja que en ella existia la possibilitat de situar-hi activitats comercials, tot i que aquesta no fou la regla.

II.1.3.4. Les tipologies de la Ringstrasse

Durant els anys seixantes la majoria d'edificis construïts foren cases de lloguer burgeses, amb una estructura molt homogènia. Com a exemple d'això tenim la casa del Franz-Josephs-Kai, 41 (1860)[28] (fig.11) que presenta el típic model en forma de "U". Aquesta tipologia és habitual a la Ringstrasse a diferència de les de les Vorstädte, on trobem l'abans definida diferenciació horitzonal amb una vivenda de tramany mig a la banda del

[28] En la bibliografia consultada, els edificis no s'identifiquen pel nom del seu promotor, com a Casa Nostra, sinó senzillament per la seva adreça.

carrer i habitatges petits a la zona del pati.

També hi ha edificis en forma de "U" amb construccions que tanquen tots els costats del pati, emprades sobretot a la zona de l'Opera. Un exemple n'és Elisabethstr. 10 (1862) (fig.12) amb dues crugies a l'ala que dóna al carrer, i una de sola a les altres tres. Hi ha quatre vivendes petites per pis, les del devant tenen quatre habitacions i les del darrera només en tenen tres. Per a no construir-hi dues escales de veïns, es fa un pont per sobre el pati.

Una altra tipologia té forma d'"H", és a dir, com un edifici amb forma de "T" amb una ala posterior. A l'exemple, Werdertorgasse, 17 (1867) (fig.13) veiem que l'ala del carrer i la central presenten dues crugies, mentre que la posterior només en té una. L'escala de veïns se situa a l'ala central i des d'ella surt un passadís cap a les vivendes de la part posterior. La diferència entre les vivendes del devant i les del darrera no radica en el nombre d'habitacions, sinó en l'organització de les nebenräume[29], car a l'ala posterior no hi ha habitacions per al servei i el rebedor es converteix en un estret passadís.

D'aquestes cases burgeses se'n diferencien les Nobelzinshaus[30], amb façanes semblants a les dels palaus. Tenen un ample front de façana, moltes nebenräume per al servei, separació entre bany dels senyors i bany per al servei, i separació d'escales. Posseeixen un gran saló com els palaus barrocs i habitacions de 50 a 60 m2. Seguint el costum de l'època als banys no hi havia banyera, sinó que aquesta es trobava en una habitació apart. L'exemple el tenim en l'edifici construit per l'industrial tèxtil A. Pollak, Ritter von Rudin, a la cantonada Kärtnerring, 10/Akademiestrasse 9 (1863) (fig.14). Al primer pis, on habitava el propietari, hi havia una enorme vivenda amb set habitacions intercomunicades i moltes vorräumen [31], nebenräumen i wirtschaftsräumen [32]. Al segon pis hi havia dues vivendes amb un gran saló i tres grans habitacions. Fins aquest pis arribava la gran escalinata principal, mentre que al tercer i quart pis calia accedir per l'escaleta lateral. En aquests hi havia quatre petits habitatges, el més gran dels quals s'orientava al carrer i tenia tres habitacions i un gabinet; i el més petit, una sola habitació i dos gabinets.

---

[29] Espais secundaris

[30] Cases nobles de lloguer

[31] Habitacions principals

[32] Habitacions "econòmiques", és a dir, on es duien a terme tasques domèstiques.

Un fet remarcable d'aquests primers edificis que es construeixen en la Ringstrasse és una certa manca d'ordre en les plantes: no hi ha simetria, sovint l'escala se situa a la cantonada del pati i, a les plantes baixes falta una relació entre el vestíbul i l'escala havent d'arribar a aquesta en alguns casos a través de passadissos angulosos. El primer sistema d'enllaçar el vestíbul o entrada amb l'escala consistí en un sistema en forma de T: el vestíbul es divideix al final en dues ales una que porta cap a l'escala principal i una altra que porta cap a la secundària. Aquest sistema, que ja s'utilitzava en el segle XVIII, fou molt comú i esdevingué un punt de partença de la futura tendència a agrupar els espais de comunicació i a monumentalitzar-los.

També era palesa la tendèndia a tractar les plantes com les façanes: hi ha una voluntat de dotar-les d'un centre que normalment coincideix amb els centres marcats a les façanes (Franz-Josephs-Kai, 37; 1860) (fig.15). Així, darrera dels accents de la façana trobem les habitacions principals de la casa, de manera que interior i exterior es corresponen.

Es habitual trobar habitacions seguides a la banda de les mitgeres amb enfilades. Aquestes habitacions no tenen només raons pràctiques, sinó que vistes en el plànol funcionen com una mena d'enmarcament. Així les habitacions de la banda del pati, envoltades per les de les mitgeres, queden enmarcades com les façanes. Aquesta ordenació, que és molt normal de l'època respon més a raons artístiques que pràctiques, ja que el que es vol es monumentalitzar la planta, com veiem a Mahlerstr. 5 (1861) (fig.16). L'ordre depén de les dues direccions principals que es creuen en angle recte al centre de l'edifici.

Les escales solen ser de forma semicircular, ovals o rodones com en l'era Josefina[33]. A les escales laterals això perdura llargament. Una particularitat típicament vienesa són les Pawlatschen o galeries als pisos superiors, en voladís, sobre el pati, que contenen les escales, estalviant-se així l'espai que ocuparien aquestes. Això és molt corrent a la Innenstadt a la primera meitat del segle XIX.

Una categoria que surgeix cap a finals de la dècada és l'anomenda "Parkring", ja que només la trobem en aquest sector de la Ringstrasse, en la qual els baixos perden la funció comercial i s'utilitzen com a habitatge, realçats del carrer, i l'escala principal arriba fins al darrer pis. Amb tot, les característiques que més el defineixen les presenta a la façana. Com

[33] Fem referència al regnat de Joseph II, entre 1780 i 1790.

exemples tenim Parkring, 4 i 6 (1865) de Johann Romano Ritter vom Ringe i August Schwendenwein Ritter von Lonesberg; Parkring, 16 (1871) i Doktor-Karl-Lueger-Platz, 2 (1867).

També d'aquests moments són típics els grans Wohnhöfe: Operring 1-5 (1861-62), (un exemple molt primerenc, anomenat "Heinrichhof") (fig.17), Schottenring, 28-30 (1869); Schottenring, 18-18 A, Schottengasse, 10 (1870), Dr. Karl-Lueger-Ring, 10 (1869) (fig.18) i Schottenring, 20-26 (1870). Llurs plantes presenten una clara ordenació Trobem una unitat clara al Heinrichhof, car en ocupar una mansana sencera totes les ales tenen el mateix valor. La claretat s'augmenta pel fet que hi ha tres patis unitaris. També a Schottenring, 20-26 hi ha una unitat en el pati. Normalment se'n solia construir un d'unitari per a diverses parcel.les, per a donar coherència al conjunt.

Els anys setantes són el gran moment de les societats constructores la qual cosa, però, no significa una racionalització total de les plantes com caldria suposar, en ser tots els edificis dels mateixos promotors. També és el moment de fortes alces en els preus del sòl edificable a la Ringstrasse, de manera que les parcel.les són més densament edificades. Un exemple és l'edifici que la Wiener Baugesellschaft construeix a l'Schmerlingplatz, 8 (1869) (fig.19). S'hi manté la forma de "U" però s'ha afegit una crugia més a l'ala del carrer fent-la més ample.

En aquest moment hi ha un canvi en la distribució de les habitacions que afecta tant les plantes en forma de "U", com les en forma de "T": el rebedor esdevé passadís (com en algunes cases que hem vist als anys seixantes) i això permet un accès directe a les habitacions, eliminant-ne les sales de pas. Quan als accessos, veiem la presència a moltes cases i palaus d'un vestíbul ampliat al fons del corredor d'entrada que arribava fins al pati. L'escala principal solia situar-se en un espai quadrat, al costat d'aquest vestíbul ampliat i girava a l'entorn d'un centre imaginari.

En els anys vuitantes s'edifiquen els darrers terrenys lliures de la zona de l'Ajuntament i de la Votivkirche. Ferstelgasse, 4 (fig.20) esdevé exemple de la distribució racional de les vivendes que trobarem d'ara en endevant. La representativitat ve donada per el saló, menjador i habitacions socials. Hi trobem dos dormitoris separats, un per al senyor de la casa i l'altre per a la senyora, i les habitacions del servei són allunyades d'aquestes. Hi veiem la presència d'un bany que no arribà fins aquests moments a les grans vivendes, mentre que a les petites no arribarà fins al tombant de segle.

Hi ha una altra tipologia que no només és típica de la Ringstrasse, com totes les que

estem veient, sinó també de la resta de la ciutat: és l'anomenada "Doppeltrakter"[34]. Consisteix en unir l'ala que dóna al carrer i la interior a través de l'escala de veïns que queda al mig, com per exemple veiem a la Nestorgasse, 4 (1878) (fig.21), amb una vivenda al devant i dues al darrera.

Al tombant de segle ja hi veiem una racionalització total de les plantes, l'accès separat a cada habitació...a la zona de la Ringstrasse només queda per construir el barri de la Postsparkasse[35], mentre que a la zona de l'Opera ja s'han enderrocat alguns edificis dels anys seixantes per a construir-ne de nous. Les façanes acusen l'arribada del Jugendstil, però les distribucions no varien gaire, l'única novetat és la desaparició de la casa de lloguer noble, car aquestes famílies ja prefereixen les viles suburbanes; i el triomf de les mitjanes i grans vivendes burgeses, amb plantes molt complicades. L'augment del preu del sòl provoca la construcció de mansardes i edificis de set pisos, així com semi-soterranis que realcen les plantes baixes, barrant el pas directe cap als patis, d'on desapareixen les cavallerisses, darrer rastre de la influència dels palaus barrocs en l'arquitectura de la Ringstrasse.

II.1.3.5. L'evolució de les façanes

II.1.3.5.1. Etapa de l'historicisme primerenc (1850-1860) [36]

Les façanes dels primers edificis d'aquesta etapa participen encara de les característiques que s'han definit quan parlàvem dels precedents. A l'edifici situat a la Friedrichstrasse, 6 (1866) (fig.21) trobem ja formes orgàniques i es trenca amb la angulositat, tot i que l'edifici consisteix encara en un cub exclusivament pla, limitat per línies rectes. Els pisos segueixen igualitzats, van perdent valor cap a dalt però gairebé no es nota, mancant-hi un ritme. Els elements decoratius són plans i indeterminats i no estructuren del tot l'edifici.

En altres construccions de l'època trobem cornises amb relleus que separen els pisos i que en els superiors són menys importants. Aquests relleus solen consistir en franges d'elements senzills seriats, dins d'una cenefa sense principi ni final i sense unitat en ella

[34] Es podria traduir per "edifici amb dues ales".

[35] En la zona que quedà lliure després d'enderrocar la Franz-Joseph-Kaserne.

[36] S'ha utilitzat la divisió en etapes proposada per Klaus Eggert, op. cit.

mateixa. (edificis de la Lichtensteinstr. 12 i 13, 1855 i 1857 respectivament) (fig.22). Aquests edificis marquen l'inici en l'arquitectura domèstica vienesa del redescobriment de l'art anterior a la Revolució Francesa i la consciència de continuitat d'aquest art. Així, es buscaren les possibilitats d'estructurar l'edifici per nivells, tan per pisos com per zones que els agrupen. La separació per zones era encara poc clara i es solreposaren les unes sobre les altres de manera que la mitja i la superior solien ser encara d'igual alçada i valor.

El principi d'igualtat del racionalisme encara era patent al principi. Ho veiem en les petites unitats com ara els eixos de finestres i pisos i en de més grosses com les zones que abarquen més d'un pis. S'intenta reduir el número dels elements d'igual valor però no serà fins que s'arribi a una jerarquia de valors en l'estructuració rítmica de les zones que s'aconseguirà la unitat compositiva. Això ho trobem només en casos concrets d'aquesta etapa com a Türkenstrasse 17 (1861) (fig.23) on veiem una partició horitzontal rítmica amb domini de la zona mitja i amb una relació entre les zones de 1:3:1

En aquest sentit també cal assenyalar que molt sovint en l'Historicisme Primerenc es ressalten parts soltes de l'edifici més elaborades en contrast a la massa principal més unitària. Les accentuacions de parts soltes solen ser horitzontals i verticals i parteixen de centres puntuals o lineals que romanen isolats en l'edifici. Aquests serveixen d'enmarcament de les superfícies murals, la qual cosa ens mostra que és considerada com a full. El mur-full apareix, així, tensat pel marc.

L'idea d'enmarcament també fa referència a l'ordenament dels marges verticals de la casa. Així els Erker[37] enmarquen el marge vertical de les cases. Els primers els trobem a Lichtensteinstrasse 12 (1855) i en tots els casos seran elements d'enmarcament i no accentuaran mai les parts mitges.

A Schlickgasse, 3 (1860) veiem com s'inicia ja l'accentuació de la part superior de l'edifici amb l'estructuració en diferents nivells de la cornisa principal. Això ens portarà a l'anomenat "Konsolenstockwerk" (pis de les mènsules) en què, com veiem a Franz-Josephs-Kai, 45 (1860) (fig.24), les mènsules de la cornisa s'allarguen i es transformen en pilastres, de manera que el nivell de les golfes esdevé tot un pis sencer pujant la part més significativa de l'edifici cap amunt. Això significa l'inici de allò que podriem anomenar "desmaterialització de l'arquitectura": abans de la Illustració les pilastres i columnes més

[37] Tribunes o balcons d'ample volada típics d'Austria i Alemanya, així com d'altres països centreeuropeus.

grans i importants se situaven als pisos inferiors, ja que es creia ingènuament que eren les que aguantaven l'edifici i ara aquesta idea desapareix completament.

[illegible] tendència a recalcar la cantonada com a lloc on es concentren les tensions de les dues façanes que hi convergeixen. Aquesta esdevindrà sovint el punt més important de l'edifici i s'aixamplarà la seva direccionalitat cap a la radialitat i la poligonalitat, recalçant-ne els costats amb angle obtús i arribant en alguns casos a convertir les cantonades en pavellons (Walfischgasse, 8 , 1861) (fig.25).

L'accentuació de la part central és molt incipient encara i només la trobem a nivell dels portals, ja que manquen els cossos sobresortints que abarquin tots els pisos.

El volum es manifestà primer en les cantonades, tradicionalment rectes i planes, no en tota l'alçada de l'edifici sinó mitjançant els Erkers. Aquests comencen essent com una estructura que sorgeix tímidament de l'interior de l'edifici cap enfora i esdevenen veritables estructures devant dels murs, sovint de dos pisos, com a Türkenstr. 17 (1861) (fig.26). Quan el centre de l'estructura de dos pisos es composa d'un veritable Erker s'anomenarà "Erker agrupat" a tot el conjunt. Aquests se solen situar en l'Historicisme Primerenc relativament aïllats, i esdevingueren el precedent immediat de la formació dels cossos sobresortints. Això serà també un pas més cap a la superació de l'edifici com a cub pla. L'agrupació d'Erkers permet mediar entre la superficialitat i la corporeïtat.

En aquesta etapa no trobem una excessiva verticalització de l'edifici, sinó que solen predominar els ritmes horitzontals. Quan existeix, la trobem a través de les finestres (Friedrichstr. 6) (fig.21) o de les lisenes (Wasagasse,12 , 1857) (fig.27) de caràcter pla. Allà on es troben les estructures verticals i horitzontals, aquestes es creuen sobreposant-se, arribant en ocasions gairebé eliminar la superfície plana del mur. En casos solts es verticalitza l'horizontalitat del sostre amb una balustrada amb estàtues sobre la cornisa principal o amb "Eckpavillons" (pavellons cantoners) (Walfischgasse, 8) (fig.25). Aquests verticalització i la eliminació de la superfície del mur són dos passos més per a trencar amb la idea d'edifici com a cub.

Una altra característica és l'ús del contrast tot cercant l'unitat. Es comença contrastant la superfície amb ornamentacions soltes, molt denses i complicades, que acabaran ocupant parts senceres de l'edifici. Sovint els contrastos són suavitzats per un tercer element com és

el cas de l'Erker agrupat, que aquí té la funció de jerarquitzar la façana trencant amb l'igualitarisme racionalista. Amb tot, no s'arriba encara a una completa unitat de l'edifici i tampoc dels edificis entre ells. No hi ha un ritme unitari en les façanes de la zona de la Ringstrasse, sinó que els edificis resten separats.

Quan a les ornamentacions es tendeix a superar la superficialitat angular i es va cap a accents puntuals, tan aïllats com inserits en esquemes lineals. Les línies trencades predominen a les zones superiors dels pisos on l'acumulació de cornises sobre pilastres afavoreix aquesta sensació de trencament. El clímax el trobarem amb el trencament i/o encorbament dels frontons de les finestres. Augmenta l'ús d'allò orgànic, s'arrodoneixen les cantonades superiors de les finestres i els jocs lineals de rectes. Els ornaments actuen encara però, com a una capa superposada amb només valors lineals.

Un altre pas important serà l'entrada de l'escultura de cos rodó que tindrà una funció estructural. La veurem per primer cop a Türkenstr. 21 (1857) i Operring 21 (1862) però és un motiu molt poc usat en aquesta etapa. El mateix passa amb els grans elements decoratius independents que només els trobarem en forma de medallons (Walfischgasse.8) (fig.25).

II.1.3.5.2. Etapa de l'Historicisme Madur (1860-1875)

Les "Nobelzinshaus" es defineixen exteriorment a través d'arcades a la planta baixa, típiques d'una casa normal de lloguer, però ens mostren també un poderós cos sobresortint central que li representa una categoria de palau, i una gran monumentalitat general amb un ordre colossal de pilastres a la zona central de la façana principal, allora que té un sentit d'ascensió atípic dels edificis normals i una rica elegància. Dels palaus prové l'alçada dels frontons de les finestres de la planta noble, així com el fet que es destaqui la planta baixa com a zòcol de l'edifici, la qual cosa no es troba habitualment en les cases senzilles. La monumentalitat, però no és tan gran com en un palau.

En el tipus "Parkring" trobem un gran portal, un balcó que ocupa més d'una finestra, frontons a les finestres de la zona principal, i una absència d'esquemes verticals tan en l'espai com en la superfície. Hi podem distingir tres zones, la baixa i la alta que ocupen un pis, i la mitja que n'ocupa dos. Aquest tipus de casa ens mostra un aspecte tancat, tranquil, grandiós i es diferencia de les rítmiques cases, més modestes, i dels palaus car falten els esquemes verticals i hi ha alguns elements decoratius poc individualitzats (fig.28).

En aquest moment els cossos sobresortints agafen protagonisme i els podem trobar disposats de dues maneres diferents: com en els "Wohnhöfe" (fig.29), on tenim els accents

al centre i/o a les cantonades amb cossos sobresortints més alts que la resta de l'edifici; o com en les cases de vivendes més simples amb cos sobresortint al centre. També trobem, però, edificis sense cos sobresortint com ara els edificis tipus Parkring.

La casa de vivendes de l'Historicisme Madur mostra una estructuració dramàtica en zones. El dramatisme es fa palès en els canvis de ritmes, provocats per les diferents alçades i la diferent intensitat i manera d'elaborar els diferents pisos. En aquests edificis trobem normalment una divisió en tres zones.

La zona del sòcol és concebuda com a part inferior de l'edifici, tancada, regular, sense els motius rics dels eixos normals. Habitualment té arcades amb carreus encoixinats, darrera de les quals hi ha locals comercials. La part alta d'aquesta zona es redueix normalment a l'entresol, també en l'aspecte formal, contrastant amb les alçades de la planta baixa i la planta noble, més altes. A vegades es relaciona amb el darrer pis, també poc alt, emmarcant la zona principal.

La zona principal és majoritàriament de dos pisos i en alguns casos pot ser de tres. A voltes les finestres d'aquesta zona se situen directament les unes sobre les altres, donat el gust de l'Historicisme per composicions de diversos pisos, cosa que podem trobar en totes les tipologies.

La zona superior sol ser d'un pis, és poc alta i poc accentuada, però més que la part alta del sòcol, amb la qual enmarca la zona principal. Això es correspon amb l'anomenada "importància del cap" ja que serveix per a preparar la descàrrega patètica que representa la cornisa principal com passa per exemple al Heinrichhof (fig.30): l'esquema del pis superior d'aquest edifici es composa d'arcades alternades amb pilastres amb pintura mural que emmarca les primeres. Aquest motiu és seguit a Dr. Karl-Lueger-Ring, 10 i 12, (fig.31) i en menor grau a Schottenring 18-18 A.

En relació a la formació de la cornisa principal veiem que en l'Historicisme es passa d'una simple motllura a enormes carteles que l'aguanten. A l'entaulament es desplega tota la riquesa i així podem veure com s'hi despleguen dos ordres de carteles (Johannesgasse 22, 1863 i Schottenring 18-18 A). La cornisa principal pot arribar a ser molt alta com per exemple a Löwelstr. 22 on és més del doble que el pis alt.

En el cas dels pavellons sobre la cornisa principal, a les cantonades i cossos

sobresortints, aquests es desenvolupen lliurement ja que són el màxim accent de l'edifici.

II.1.3.5.3. Etapa de l'Historicisme Tardà (1875-1890)

Si l'Historicisme Madur ens mostra una gran unitat en l'estructuració de les cases d'habitatges, amb una composició fortament jerarquitzada, que es mantindrà en els edificis públics de l'Historicisme Tardà, en l'arquitectura domèstica d'aquest darrer període veiem un desenvolupament contrari que torna cap als principis del racionalisme, segons els quals cada part té una unitat per ella mateixa i es combina amb la resta de parts de l'edifici creant una unitat indirecta. Totes les parts tenen el mateix valor i se sumen en una unitat.

Una tipologia nova és l'"Arkadengruppen-Typus". Es tracta de grans edificis continuant la tradició del Heinrichhof, que es manifesten exteriorment com un conjunt de cases soltes, unides per un frontó central i pavellons estrets a les cantonades. Les arcades formen porxades a la planta baixa que abarquen dos pisos i solen ser tan amples com dues finestres. Aquest tipus el trobem al voltant de l'Ajuntament (Rathausplatz 7-9, 1877; Rathausplatz 2-4, 1880; Reichsratstrasse 7-9, 1883; i Reichsratstrasse 11-13, 1888)(fig.33)

Un segon tipus és el Wohnhof amb un cos sobresortint volumiós i amb moviment sobre la línia del sostre, com una cúpula, (Währingerstr. 2-4, 1884; Währingerstr. 6-8, 1886; i Franz-Joseph-Kai, 11-15, 1887)(fig.34).

Com a tercer tipus tenim el complexe format per tres edificis de vivendes totalment independents, seguint el tipus creat per les cases de Heinrich Freiherrn von Ferstel (Rooseveltplatz 7-8-9, 1878-79; i Rooseveltplatz 10-11, 1880) (fig.35). Hi trobem veritables monuments a la zona del terrat que es mouen en espai i superfície, accentuats per direccionalitats contràries. La casa del mig té un enorme frontó dividit en nivells al qual se li subordina el frontó transversal. Les cases dels flancs tenen pavellons a les cantonades, el pes dels quals resideix en la zona de sostre, fantasiosa, de quatre parts i amb prou importància per ella mateixa. Cap d'aquestes cases, que només tenen dues zones, no té espais per a botigues a la planta baixa, tot i que no es tracta de cases nobles car la planta noble estaria molt aprop del terra, a la zona de sòcol. Aquesta tipologia només la trobem a la Rooseveltplatz.

Una quarta tipologia és la casa normal de veïns amb tribuna central de més d'un pis, sostinguda per atlants o carteles, relacionada amb el portal. La tribuna és ornamentada amb riques escultures. El primer edifici d'aquestes característiques seria Schottenring, 21 i ens recorda el tipus Parkring.

A Rathausplatz, 7-9 (fig.33) veiem com els elements del cos sobresortint central s'agrupen i es verticalitzen els uns sota els altres diferenciats i poc connectats. Això ens fa parlar d'una independència de les parts que també veiem a les columnes de Währingerstr., 6-8, desligades de la resta del pis, o en els pilars dels pavellons laterals de Reichsratstr., 7-9 (fig.33).

També cal parlar del moviment que és present a les façanes d'aquest moment. Així les estàtues de la zona principal de l'edifici esmentat són desplaçades fora dels nínxols, i s'empren volums corbats creant sensació de moviment. Això, però, serveix més a les parts separades de l'edifici que al conjunt.

L'escultura adquireix un simbolisme tectònic: aquesta substitueix columnes, arcs, mènsules; els elements decoratius, que han adquirit gran independència, se solen situar normalment sobre o vora les mènsules (essent l'element més corrent els busts sobre aquestes), no es troben esquenes que formin una xarxa vertical o horitzontal per tota la façana.

La divisió en cossos horitzontals no és la mateixa que en el període anterior. Desapareix la simetria entre els costats i la part central de l'edifici i es creen possibles relacions indirectes entre els cossos, com en l'edifici que anem esmentant, on trobem que la part superior del sòcol també podria pertànyer a la zona principal.

Les formes comencen a estovar-se, però no arriben a diluir-se, ja que encara són consistents. Aquesta dissolució la podem veure en les escultures, sobretot, en els grups diagonals sobre la línia del terrat dels edificis de Rathausplatz, 7-9 i 2-4 (fig.33). També les formes perden volum i es fan cada cop més planes deixant que l'edifici torni a aparèixer com a un cub. Això només és un indici que prepara el camí cap a la Secessió. Aquests motius plans i angulosos no són petits com els de l'Historicisme Primerenc, sinó grans i orgànics, amb moviment. S'empren menys motllures i esdevenen més cantelludes, primes, toves i superficials. La seva manca de protagonisme també té a veure amb la desaparició del simbolisme tectònic.

Les motllures van esdevenint secundàries en front de l'escultura figurativa i ornamental, la qual entra en els frontons de les finestres (Reichsratstr. 7-9, Währingerstr. 6-8, Schottenring, 21). Les estructures de motllures són substituïdes per una banda ornamental en les cornises o bandes no-ornamentades. A voltes falten les motllures, fent un pas més cap a

la síntesi, com podem comprovar a Schwarzspanierstr. 6 (1893) (fig.36) on ja no s'empren emmarcaments a les finestres les quals esdevenen talls en la superfície del mur. Aquest retrocès cap a la superficialitat lineal i anguloso ens el mostra el "Luisenrahmen-Motiv"[38] que trobem a Reichsratstr. 7-9 que consisteix en uns emmarcaments rectangulars creuant bandes planes a les cantonades on se situa un mirall sobresortint, només el dels quadrats que s'hi formen, decorats amb un cercle.

[38] Es podria traduir per "Element d'emmarcament Lluïsa"

II.1.4. Valoracions

El desenvolupament de Viena va lligat íntimament a la seva funció de seu dels Habsburg com a ciutat reial, primer, i imperial, capital de l'Imperi Austro-húngar, després; així com a la seva ubicació, en una zona propera a l'antic imperi Otomà. Aquests dos paràmetres expliquen la necessitat que té la ciutat de romandre tancada dins d'un cinturó defensiu important i el seu gran desenvolupament més enllà de les muralles, que propicien que una important àrea de terreny (el Glacis) romangui sense edificar al bell mig de la ciutat (si considerem el conjunt format per la Innenstadt i les Vorstädte), la qual cosa dóna un caràcter especial a l'operació urbanística vienesa.

La situació que troba l'Emperador Franz-Joseph I quan accedeix al tron és prou peculiar: una Innenstadt inhabitable, amb una elevadíssima densitat de població, sense cap possibilitat d'encabir-hi més habitants, ni tampoc més activitats, on ni tan sols hi ha espai per a ubicar la màquina burocràtica imperial que creix imparablement, ni per allotjar al nombre creixent de funcionaris i militars... Al voltant d'aquest alta concentració humana, el glacis, una franja important de terreny lliure, que cada cop perd més el seu caràcter d'espai militar per donar cabuda a totes aquelles activitats que no troben espai físic suficient a l'interior de la ciutat: mercats, passejades,... I al seu torn, al voltant d'aquest glacis, les Vorstädte que han crescut, també com a resposta a la manca d'espai de la Innenstadt, però també limitades per una muralla exterior, el Linienwall, molt menys important que les fortificacions interiors, tot i que també amb la seva corresponent franja de glacis, molt més estreta, i més enllà de la qual ja s'havien començat a desenvolupar els Vororte, o suburbis més allunyats.

Es evident, doncs, que els problemes plantejats són dos, resoldre el greu problema de la manca de vivenda que es patia a la Innenstadt, i, i creiem que aquí resideix l'"originalitat" de l'actuació vienesa, cohesionar, connectar, dues parts de la ciutat, (i no dues parts qualsevols, sinó "les" dues parts més importants que formaven la ciutat, car la Leopoldstadt, a l'altra banda del Donubi, era més aviat un apèndix).

Aquestes necessitats manifestades, com hem vist, des de primers de segle, a través de nombrosos escrits, xocaren, d'entrada, amb les necessitats defensives de la ciutat, representades, òbviament, pel poder militar, el qual no només s'oposà a l'enderroc de les fortificacions, sinó que en algun moment va assenyalar la necessitat de reforçar-les, supeditant

l'ampliació de la Innenstatd, a una ampliació, certament limitada, del recinte fortificat.

Però la figura clau en el procès de gestació del projecte de la Ringstrasse, semblà ser que és el propi Emperador. Es ell qui pren la decisió d'enderrocar les muralles (almenys des del punt de vista de la documentació, tot i que estem convençuts que aquesta mena de decisions serien el fruit de llargues consultes amb els seus assessors) tot i estar al corrent de l'oposició militar, i intervé repetidament i activa en tot el procès, des de l'anunci del concurs fins a les darreres modificacions del Grundplan. Ell assumeix tot el protagonisme, presentant com a seva la idea del concurs, la idea de "Ringstrasse" com a anell viari, i com a seu el Grundplan resultant, així com és ell, en última instància, qui aprova o no les modificacions del pla que se sol.liciten contínuament.

Aquest protagonisme que assumeix la figura de l'Emperador, i que va exercir el seu aparell burocràtic, desllueix la tasca dels arquitectes que presenten els diferents projectes. En el concurs, amb unes bases molt restrictives que deixen un marge de maniobra molt estret, no es busca un pla per aplicar-lo al desenvolupament de la ciutat, sinó que es busquen idees per a què la pròpia burocràcia imperial pugui inventar-se'n el seu propi. Així, en la Ringstrasse no ens trobem devant d'un pla d'"autor", com el Pla Haussman per a París, o el Pla Cerdà per a Barcelona, sinó un Grundplan elaborat per l'administració austríaca, que en última instància només podria ser atribuible a l'Emperador que és qui en dóna el vist-i-plau. Això explica una mica la confusió que hi ha en la majoria de publicacions que parlen del tema i que atribueixen a Förster l'autoria de la planificació, o si més no, el mèrit d'haver guanyat el concurs quan, en realitat, foren els tres projectes de què ja hem parlat abastament els considerats guanyadors.

Tampoc és tasca fàcil atribuir a algú la idea de construir un carrer de circumval.lació car aquest ja és demanat a les bases del concurs. Segurament la idea, que a nosaltres ens pot semblar novedosa, seria la solució més "lògica" contemplada en el moment. De fet, no només la forma anular dels terrenys, sinó la presència d'uns camins de ronda que els recorrien, deurien fer que la idea d'un anell viari fos contemplada com a única solució possible.

Com acabem d'esmentar, les bases deixen molt poc marge a la inventiva dels arquitectes: exigeixen la presència d'un boulevard (la Ringstrasse) i l'arrajament del canal. Les característiques d'aquest dos eixos bàsics, també són molt definides, així com els usos que calia donar a cadascun dels sectors en què es dividí l'espai, indicant on calia situar les àrees de vivendes i les d'edificis públics, i quina mena d'edificis públics s'havien d'ubicar

a una sèrie de llocs determinats. També s'insisteix molt en la localització dels "equipaments" militars, que responia a una estratègia molt concreta de control del carrer, i de control d'accés a la Innenstadt, on se situaven els centres neuràlgics de poder de l'Imperi Austro-hungarés. També es dóna molta importància al problema de la connectivitat, demanant que la Ringstrasse serveixi d'element de cohesió entre la Innenstadt i les Vorstädte, cohesió que en el pla viari ja havia estat assegurada des d'antuvi, car existia una densa xarxa de carreteres que lligaven els dos sectors, i un carretera de ronda que feia de llaç d'unió entre aquestes. l'única millora en aquest sentit la constituirien la sèrie de ponts que es pretenia construi sobre el canal del Danubi i sobre el riu Wien.

Un punt, però, en el qual s'insisteix ben poc, és en la necessitat d'incloure propostes per a la reforma de la Innenstadt, les quals, en tot cas, queden molt circunscrites a l'àrea del Hofburg, que també és objecte d'una ampliació i remodelació. Aquest fet és una contradicció si tenim en compte l'alta densitat de població que aquell sector havia assolit i els greus problemes higiènics que això estava comportant i que havien estat el raonament principal de la majoria de projectes d'eixample. Sembla que es vulgui compensar la manca d'espais lliures que patia la Innenstadt no creant-ne de nous al seu interior, sinó situant aquests a la Ringstrasse, que des de les bases del concurs es preveu dotar d'amplies zones verdes dedicades al lleure de la població. Així, sembla que d'una banda, es vulgui continuar la funció d'espai d'esbarjo dels habitants que tradicionalment havia tingut el Glacis, i de l'altre, també sembla que es vulguin evitar tots els problemes que l'obertura de noves places i carrers a la Innenstadt haurien comportat a les autoritats, evitant haver d'expropiar i pagar indemnitzacions. Així, tret de les operacions que afecten al Hofburg i a la seva àrea d'influència, Förster és l'únic dels arquitectes premiats que es planteja una reforma de la Innenstadt, proposant carrers paral.lels als principals eixos de comunicació, com alternativa descongestionant d'aquests.

Dels tres projectes, que ja han esta valorats, en surt el Grundplan. D'entrada, aquest no presenta cap mena d'actuació a l'interior de la Innenstadt, el protagonisme l'adquireixen certament les vies de comunicació, que com hem vist, ocupen el 50,5 % de la superfície de l'antic Glacis. L'espai dedicat a vivendes és important, així com el dedicat a zones verdes, les quals, juntament amb les zones destinades a edificis públics, civils i militars, fan de

separació entre les noves àrees residencials. Aquestes se situen principalment en connexió amb la Innenstadt, de la qual són pensades com a ampliació, despreciant un tant les Vorstädte, que presentaven la possibilitat de ser ampliades més enllà del Linienwall en direcció als Vororte. Amb tot, la importància que adquireixen les àrees residencials en el Grundplan contrasta amb la realització d'aquest, car, com ja s'ha comentat, seran finalment els edificis públics civils els que prendran el protagonisme.

També caldria esmentar aquí la pèrdua d'espais destinats a funcions militars. Aquest procés podríem afirmar que és paral.lel al de pèrdua d'influència que aquest estament pateix al llarg de l'elaboració del projecte: en principi, s'oposa frontalment a l'enderroc de les fortificacions, però s'enderroquen; un cop endegat el concurs la seva presència disminueix paulatinament en les innumerables comissions que es constitueixen (i que no hem referit exhaustivament, ja que hauríem necessitats pàgines senceres, només per citar-les); la qual cosa es tradueix finalment en aquesta pèrdua d'espais i del protagonisme d'aquests en relació amb el conjunt. Així, per fer un breu repàs, veiem com el Camp de Mart, que era un punt bàsic dins del primer esmo imperial, i condicionant important per al disseny de tot el pla, desapareix per donar cabuda a l'Ajuntament, la Universitat i el Parlament, és a dir, tres institucions de caràcter cívic, plenament impregnades pel poder burgés, en plena emergència; de les tres casernes que es preveuen en el Grundplan, només es construeix una, vora el canal (i que encara subsisteix però amb una altra funció), i a més, a finals de segle s'enderroca una de les ja existents, la Franz-Joseph-Kaserne, que s'ubicava també vora al canal, a l'extrem sud, i que també va forçar el traçat de la Ringstrasse, en haver d'"esquivar-la"; per últim, voldríem citar el canvi d'emplaçament de l'edifici del Generalcommando, que perd la seva ubicació en un lloc tan preeminent com era l'eix Hofburg-K.K.Hofstallungen, en favor dels museus, és a dir, una altra institució, d'alt caràcter cívic, en aquest cas lligada al prestigi de la Casa Imperial. L'únic protagonisme que conserven els militars són les dues Wachthäuser, encarregades de vetllar per la seguretat i ordre de la Ringstrasse i per evitar que l'enemic, ja no els turcs, sinó la massa obrera que habitava a les Vorstädte i als Vororte, "ataqués" la Innenstadt, on residien l'emperador i la màquina administrativa de l'Imperi.

Això ens dóna peu a comentar les innumerables modificacions que pateix el Grundplan, fins al punt de fer-lo gairebé irreconeixible. Si mirem un plànol de 1910 (fig.7), data en què es pot donar per acabada la realització de la Ringstrasse, i el comparem amb el Grundplan (fig.6) el que més ens crida l'atenció és la gran concentració d'edificis públics i

espais representatius: la Paradeplatz i la Franz-Joseph-Kaserne han desaparegut, l'àrea devant del Hofburg s'ha organitzat (només parcialment) seguint el projecte de Kaiser-Forum presentat per Gottfried Semper, que li dóna una enorme monumentalitat; s'ha creat el parc devant de l'Ajuntament, que al seu torn ocupa ara un espai preeminent, com passa amb la Universitat, que quedava amagada darrera la VotivKirche, i el Parlament; s'han ampliat el Stadtpark i la Karlsplatz,... i s'ha escampat un regitzell d'edificis públics de tota mena, que juntament amb els espais representatius han fet disminuir l'espai destinat a vivendes.

Les funcions d'aquests edificis públics ens donen la pauta del caràcter social de la Ringstrasse. Si mirem la llista que hi ha al capítol II.1.2.4.4. veurem que predo tinen les edificacions destinades a l'administració, a la cultura i al comerç, és dir, serveis típics d'una societat burgesa. Així, mentre que la representació del poder imperial queda restringida a l'inacabat Kaiser-forum, el poder de la burgesia queda realçat amb tot una sèrie d'edificis que van des de l'Ajuntament, monumental, magníficament emplaçat, fins a l'Escola Evangèlica, passant per la Borsa, l'Opera, la Universitat, i totes aquelles institucions que conformen una cultura i una societat típicament burgeses.

Així, podriem concloure, quan a l'aspecte urbanístic, que la realització de la Ringstrasse no aconsegueix resoldre plenament cap dels problemes plantejats al principi: densificació de la Innenstadt, manca de vivenda i integració de les Vorstädte amb el centre: no es duu a terme cap actuació remarcable de reforma de la Innenstadt, el nombre de noves vivendes queda molt limitat i aquestes s'adrecen, com veurem més endevant, a les classes mitges-altes; i per últim no s'arriba a una cohesió plena entre les dues parts de la ciutat, ja que, tot i que es respecten els antics camins que les comuniquen, i que s'omple el buit que el Glacis representava, la Ringstrasse amb els seus grandiosos espais i monumentals edificis, que obstrueixen els carrers que la creuen, ha esdevingut una frontera física i psicològica.

Quan a l'arquitectura domèsica el més destacable és la manca de grans novetats pel que fa a les tipologies d'habitatges. Com ja s'ha anat assenyalant, els tipus de plantes i de distribucions que trobem a la Ringstrasse són molt depenents de les que es podrien trobar en les cases de lloguer de la Innenstadt i en els palaus barrocs. En primer lloc seguim trobant el protagonisme dels patis interiors propis de cada casa, al voltant dels quals s'organitzen les vivendes. Aquests només esdevenen comunitaris en els grans Wohnhöfe dels anys setantes,

però mai quan la mansana s'edifica per parts separades. En segon, la distribució d'habitacions al voltant d'aquests, se segueix resolent fins a mitjans dels anys setantes a través d'una alineació de les habitacions, l'una darrera l'altra, comunicades per enfilades, i no per passadissos, ja que les ales que envolten els patis sovint eren massa estretes, i també perquè es buscava, sobretot al principi, una monumentalització de les plantes, sobretot en les vivendes ocupades per la burgesia, que adquirien un caràcter representatiu al qual li eren més convenients les llargues i espectaculars enfilades, comunicant els espais de recepció de cada vivenda, que els passadissos reservats per a zones menys públiques, on la privacitat de cada habitació era més necessària. Només a finals dels anys vuitantes s'arribarà a una total racionalització de les plantes, amb l'ús sistemàtic de passadissos que donguin accès directe a les diferents estances. Un tercer aspecte de dependència el tenim a les plantes baixes pel que fa als espais d'accès, molts dels quals conserven l'antic esquema en forma de "T", amb una entrada estreta seguida del vestíbul ampliat al fons amb les dues escales a banda i banda, i un accès al pati interior. Es curiós veure com aquest esquema s'aplica com a solució a diferents problemes: en edificis amb escala principal i escala de servei, en d'altres amb escala directe al pis principal i escala normal de veïns, en d'altres en edificis amb dues escales principals, una per cada vivenda dels pisos, o bé en edificis que per qüestions estructurals o bé perquè són molt grans necessiten dues escales que arrenquen en un vestíbul comú. A la vora d'aquest accessos, les plantes baixes solien dedicar-se a activitats comercials, poques eren destinades a vivendes (el gruix d'aquestes el formaven les pertanyents a la tipologia "Parkring"), i només en les millors cases es dedicaven a dependències de servei (cotxeres, cavallerisses, habitacions pel criats, cuines....)

La gran novetat va radicar en el tamany dels edificis, condicionat pel de les parcelles, molt més grans que les de la Innenstadt, d'origen medieval. Aquest tamany havia provocat el tractament "palauenc" dels edificis, sobretot d'aquells que agrupaven diversos solars i tenien una presència imposant. Tot i els avantatges que les àmplies parcelles de la Ringstrasse oferien, el pes de la tradició era tan fort que la presència de pawlatschen, element, típic d'una Innenstadt mancada d'espai, no era gens estranya, tot i ser contradictòria.

D'aquesta manera veiem com l'urbanització de la Ringstrasse no aporta bàsicament novetats tipològiques, ja que el que es fa és adaptar els antics esquemes de la Innenstadt a les noves dimensions de les mansanes, cercant-hi, però, una funcionalitat. Hi ha intents d'aprofitar aquestes noves dimensions, com ara els grans Wohnhöfe, però aquests no són

gaire reixits, ja que resulta més rendible construir diversos patis, gairebé un per edifici, que no pas un de comunitari per tota la mansana, de manera que aquesta tipologia fou deixada de banda.

Tampoc es dugueren a terme els tipus proposats en el debat arquitectònic produït arrel de l'urbanització de la Ringstrasse. Com sol passar en totes les grans operacions urbanístiques, la magnitud de les inversions provoca la voluntat de guanys segurs i quantiosos, cosa que no s'hauria aconseguit amb les cases unifamiliars, que d'altra banda, no herien ajudat gens a solucionar el problema de la vivenda.

No és gens fàcil intentar veure una clara articulació entre les tipologies de plantes i les d'alçats. De fet, només alguns edificis del principi que busquen esfectes artístics en les plantes i els edificis "Parkring" mostren una correspondència directe entre distribució i façana. Pel que fa a la resta de tipologies, no veiem que una determinada planta obligui a emprar un determinat tipus d'alçat (ni viceversa), sinó que l'únic que podem constatar és que una façana rica es correspon, sobretot en les etapes madura i tardana, a una vivenda acomodada. La manera en què aquesta façana mostra la seva riquesa, no depén tan de com és interiorment l'edifici, sinó de quina és l'estil o la moda.

Quan a façanes, doncs, podem establir una evolució clara des d'allò que podriem definir com una arquitectura "il.lustrada", és a dir, seguint aquells corrents de resposta al barroc, que ja s'inicien a finals del segle XVIII, i que s'han definit de moltes i diverses maneres [39], cap a una complexitat de formes que, al seu torn, produirà un cansament que conduirà a l'advenimment de la Sezession. Aquesta evolució, que no tornarem a repetir, segueix tres direccions bàsiques: l'enriquiment del repertori formal, passant de les motllures, cornises i simples frontons, com elements decoratius, a grans carteles i estàtues de cos rodó; la zonificació vertical de la façana, que perd el seu igualitarisme inicial i queda dividida en tres parts, divisió que si bé en un principi és òbvia, més endevant esdevé poc clara, però sense que en cap cas la façana torni a ser el tot homogeni d'un principi; i el protagonisme cada cop més creixent de la part superior de l'edifici que rep els accents més personals dels arquitectes a través pavellons, cúpules, baranes de formes complicades, frontons,...Aquesta direcció va acompanyada també de la tendència a ressaltar altres zones de l'edifici a través

[39] En el nostre text parlem de "racionalisme tardà" tot emprant la terminologia que utilitza Klaus Eggert.

de grans tribunes, que se situen als extrems o bé al centre de la façana, corresponent-se tot sovint amb els accents del coronament.

Per a aquest enriquiment i complicació de les façanes els arquitectes no dubten a utilitzar qualsevol mena d'element decoratiu, ja siguin d'algun estil molt concret del passat, o bé de filiació menys clara. Els darrers són gairebé sempre de caràcter vegetal o geomètric, mentre que els primers solen provenir en majoria del món clàssic: encoixinats, frontons, columnes, atlants, cariàtides, pilastres, balustres,... a través, però, del renaixement, i sobretot del ric barroc centreeuropeu, (matitzat per l'etapa racionalista) que deixà notables mostres a Austria i Viena. I és d'aquesta tradició de la que creiem nosaltres que depèn bàsicament l'arquitectura domèstica de la Ringstrasse, anterior a 1890, tan a nivell de planta com d'alçats. El Tombant de Segle ja serà una altra història.

L'arquitectura pública de la Ringstrasse, però, va seguir el seu propi camí, amb un caire molt més representatiu, i més sensible a les transformacions sòcio-econòmiques, haurà de fugir dels models que han esdevingut obsolets i s'adaptarà a les exigències d'una població creixent i una economia desenvolupada, i allora sucumbirà a l'encant dels historicismes.

II.2. Berlín

II.2.1. Desenvolupament urbanístic fins al segle XIX

II.2.1.1. La creació de la Residència dels Hohenzollern

Al 1640 Friedrich Wilhelm, der Grosse Kurfürst, funda les bases de l'estat prussià i designa Berlín com a Residenz dels Hohenzollern. Això marcà l'inici del desenvolupament del que fins aleshores havia estat un petit poble de pescadors.

En aquell moment el que ara coneixem com Berlín era una "doble ciutat" composta per la unió de dos pobles: Berlín a la vora del riu Spree i Cölln a una illa que aquest forma al devant, que comptava amb 80 ha d'extensió i estava voltada per la muralla i els fosats medievals, originals del segle XIV. Hi destacaven el Mühlendam, primer pont de comunicació entre les dues ciutats i alhora barrera per al tràfic fluvial, que obligava els vaixells a aturar-se en aquest punt, descarregar i carregar a l'altre banda per seguir viatge, la qual cosa va propiciar la creació d'un mercat (fig.37).

Al 1307 les dues ciutats s'havien unit políticament però al 1442 foren sotmeses pel Príncep Elector qui construí el Castell a la illa de Cölln i dissolgué la unió. A finals del segle XV el castell esdevingué residència permanent del Príncep i ja al 1538 patí les primeres remodelacions.

Després de la Guerra dels Trenta Anys la ciutat, que comptava només amb set mil habitants (n'havia perdut més de tres mil durant el conflicte), es dotà de noves fortificacions que substituiren les medievals.

Cap a la segona meitat del segle XVII Berlín començà a créixer, s'hi instal·là una rica burgesia comercial i artesanal, així com un gran nombre de soldats i funcionaris. S'hi van restringir fortament les activitats agrícoles a l'interior, de manera que fora d'aquesta, als costats nord i oest de l'Spree començaren a formar-se petits llogarets que iniciaren l'expansió fora muralles. D'altra banda, la ciutat també s'eixamplà amb nous barris: al 1658 es van fundar Friedrichswerder i Neu Cölln am Wasser, al 1673 es fundà la Dorotheenstadt, i al 1688 la Friedrichstad, els dos darrers de traçat regular, amb carrers rectes i mansanes quadrades. A la Friedrichstadt s'installaren els vint mil refugiats hugonots, expulsats de França després de les Guerres de Religió, als quals el príncep havia atorgat asil a Brandenburg mercès a l'Edicte de Potsdam de 1685. Cadascun d'aquests barris comptava amb el seu propi recinte enmurallat que els separava ja que, administrativament, eren encara ciutats independents.

II.2.1.2. La capital de Prússia.

Al 1701 Friedrich I fou nomenat rei "a" Prússia per la qual cosa Berlín esdevingué Königliche Residenzstadt[1]. Això provocà que al 1709 s'unissin els "barris" de Berlín, Cölln, Friedrichwerder, Dorotheenstadt, Friedrichstadt i Neucölln am Wasser, formant la ciutat de Berlín, la qual al 1717 comptava ja amb 626 ha i 61.000 habitants (fig.38).

En aquest moment i sobretot amb l'impuls de Friedrich II (1740-86), gran amant de les arts, s'inicià el procès de monumentalització de la ciutat, a la qual es volia donar l'aspecte d'una capital reial. Aquest embelliment el trobem sobretot a l'inici de l'avinguda Unter den Linden, antic camí que unia el castell dels Hohenzollern amb el seu vedat de caçera, el Tiergarten, i la seva residència d'estiu, el Charlottenburg (iniciat el 1695 i molt ampliat durant aquest període), llocs i noms que encara tenen un gran protagonisme en la imatge de la ciutat actual. Així, caldria destacar l'erecció de l'anomenat Forum Friderizianum, que el rei inicia precisament al 1741, poc després d'accedir al tron. El Forum va consistir en la creació d'una plaça on s'agruparen una sèrie d'edificis representatius del tarannà "culte" del nou monarca: s'aixecà l'Opera, primer teatre d'aquestes característiques fora d'un palau reial de tota Alemanya, la Biblioteca Reial, la catedral catòlica de Sant Eduvigi i el Palau del Príncep Heinrich, germà del rei, que esdevingué seu de la Universitat. A tot això cal afegir el conjunt de la Gendarmenplatz, amb les catedrals bessones, alemanya i francesa, iniciades molt modestament al 1701 però monumentalitzades amb una torre rematada amb cúpula cadascuna, seguint els models dels Invàlids de París i de Saint Paul de Londres, a partir de 1780.

El desenvolupament incontrolat de nous barris fora de les muralles (suburbis Spandauer, Stralauer i Köpenicker) de traçat totalment irregular i caòtic fa que als anys vint del segle XVIII s'hagi de construir una nova muralla, que en molt trams, però, consistia en una simple empalissada. De fet, només tenia funcions fiscals i era un element de control d'entrada i sortida de persones, apart de servir també per a què els soldats de la cada cop més nombrosa guarnissió de Berlín no desertessin (cal tenir en compte que dels 81.000 habitants que la ciutat tenia al 1737, uns 10.000 eren militars i llurs familiars).

A poc a poc s'enderrocaren les antigues fortificacions, la qual cosa permet d'ampliar la Friedrichstadt, per allotjar-hi ara els refugiats de Bohèmia, i crear tres places que seran

[1] Residència reial.

emblemàtiques fins al nostre segle: el "Rondell" o Belle-Alliance-Platz (ara Mehringplatz), el "Achteck" o Leipziger Platz, i el "Quarré" o Pariser Platz, lloc on el 1788 es construeix la Porta de Brandenburg com a contrapunt monumental al final de l'avinguda Unter den Linden.

Al tombant dels segles XVIII i XIX (fig.39) Berlín ja posseia 1.300 ha de superfície i 136.000 habitants (dels quals uns 30.000 eren militars i llurs familiars), la qual cosa la situava com a segona ciutat de l'àrea cultural alemanya, després de Viena. En aquell moment ja s'havien desbordat les noves muralles pel nord i per l'est i només quedava un gran espai al sud sense edificar: al nord hi havia els hospitals de la "Charité" i la "Invalidenhaus" i els nous barris de la "Neue Vorstadt" o "Neu Voigtland" on s'instal.laren obrers de la construcció provinents de Saxònia, sobretot de Voigtland; també fora muralla el Tiergarten s'havia convertit en parc públic i esdevingué lloc preferit de descans dels berlinesos, i més enllà, un rosari de palaus de la monarquia envoltava la ciutat: el ja esmentat Schloss Charlottenburg a l'oest, l'Schloss Niederschönhausen al nord, i l'Schloss Friedrichsfelde a l'est.

II.2.2. Desenvolupament urbanístic fins a 1862

II.2.2.1. El primer Bebauungplan (pla d'edificació) o pla Schmid

Cap a 1812 s'observa amb preocupació com en el Köpenicker Feld i la Stralauer Vorstadt, únics espais encara buits dins de les muralles, es produeix un creixement desordenat i irregular que havia estat possible gràcies a què no existia cap mena de planificació, ni d'ordenances de la construcció, només unes mínimes normes de 1640 que no feien cap referència a qüestions urbanístiques.

Al 1816 Berlín rep l'estatus de Ciutat Reial. Tot i que això li permetia decidir en matèria d'urbanisme, a l'hora d'afrontar la realització d'un pla d'eixample de la ciutat calia encara complir algunes condicions legals: en primer lloc era necessari alliberar els terrenys, tan a dins com a fora de les muralles, de les càrregues feudals per a convertir les petites explotacions en parcelles edificables; problema que es comença a resoldre a partir de 1817 amb una nova normativa, tot i que a l'interior de la muralla no hi va haver un veritable alliberament dels terrenys fins a la revolució del 48.

En segon lloc calia redactar unes ordenances de la construcció, les quals no van aparèixer, en un primer projecte elaborat pel Magistrat i el Polizeipräsidium, fins a 1821, i no foren aprovades fins al 1853.

La tercera condició era el mediment de la ciutat i la creació d'un pla topogràfic que no es realitzà fins el 1823 per encàrrec del Ministeri de Comerç, Indústria i Edificació, en nou fulls a escala 1:2.000.

La quarta era decidir si els costos de urbanització dels nous carrers els pagaria l'Ajuntament o la Corona. Això ho resolgué una decisió jurídica de 1823 que decidí que la ciutat havia de pagar tots els nous carrers a partir de 1820.

Al 1823 el Polizeipräsidium, que desde 1822 havia recuperat les competències en matèria urbanística, va pendre finalment l'iniciativa de dur a terme la confecció d'un pla d'edificació per al territori interior de la muralla. Aquest primer pla que engloba l'anomenat Köpenicker Feld el dissenya l'Oberbaurat Schmid al 1826 (fig.40).

Al 1827 el Magistrat va sollicitar al ministeri de l'Interior la planificació dels territoris fora muralles, ja que en alguns llocs com el Berliner Feldmark ja s'estava edificant de manera irregular, la qual cosa treia sentit a l'ordenació regular dels terrenys enmurallats. El rei es mostrà d'acord i així al 1827 s'encarregà també a Schmid la redacció d'un pla de construcció per a la rodalia de Berlín.

En una primera reunió al 16 d'agost de 1827 amb delegats del rei, la policia, el Ministeri de l'Interior, el Magistrat i l'Oberbaurat Schmid, es decidí reunir tot el material cartogràfic existent i aturar tota petició de permís d'obres que puguessin arribar a estorbar la planificació futura. També es discutiren quins havien de ser els límits de la planificació, ja que els límits oficials de la ciutat no eren gaire clars.

En una segona reunió es va optar per dividir el pla en cinc seccions diferents: I entre els camins (Chaussen) que van a Pankow i Frankfurt; II entre el camí de Frankfurt i l'alt Spree; III entre l'alt Spree i el camí que va de la Hallesches Tor a la Hasenheide; IV entre aquest darrer camí i el baix Spree; i V entre el baix Spree i el camí (Chaussee) cap a Pankow. Els plans per a les seccions I-IV foren aprovats al 1830, any en què es demanà al Polizeipräsidium que comencés a assenyalar les alineacions.

Entre 1831-32 s'aixamplaren els límits de la ciutat cap al nordoest fins als Schönhauser Graben i la Markgrafendamm. Al marteix any ja es collocaren les primeres fites que marcaven les alineacions. Schmid, però, guardà els planòls en la seva oficina i no els féu públics, la qual cosa provocà la indignació dels propietaris que hi havien d'anar a mirar si es podia edificar o no a l'espai desitjat. Al 1841, després de la mort de Schinkel, Schmid fou anomenat director de la Oberbaudeputation[2], i pressionat per tots, va lliurar finalment els plans al Polizeipräsidium al 1844. Aquests plans, però, s'han perdut i només en queden les seccions II i III, en molt mal estat de conservació per la qual cosa no n'és viable l'anàlisi.

II.2.2.2. Les intervencions de Lenné

Peter Josef Lenné, Director General dels Jardins Reials de Prússia, i com a tal, responsable de la transformació dels Tiergarten en parc públic, va rebre l'encàrrec de revisar i completar el pla d'edificació elaborat per Schmid al 1826 i 1827.

Lenné enllesteix el seu "Projectierte Schmuck- und Grenzzüge von Berlin mit nächsten Umgegend"[3] (fig.41) al 1840 i amb ell intenta integrar tots els sectors que ha de treballar:

---

[2] Organisme encarregat d'examinar els arquitectes i mestres d'obres, així com de supervisar altres projectes.

[3] Projecte del carrer ornamental i fronterer de Berlín i la seva rodalia.

el Zoologischer Garten, Landwehrkanal, Köpenicker Feld i Pulvermühlengelände, on s'havia de situar el Camp de Mart, vora la Casa d'Invàlids, la presó i diverses casernes. Ell enllaça tots aquests sectors amb una "Gürtelstrasse"[4] que circula per la part nord i est de la ciutat. Aquest carrer surt del pati de l'Casa d'Invàlids, talla pel mig el planejat parc Friedrichshain i arriba a l'Spree devant de la Luisenstadt (nom que rebé aleshores el Köpenicker Feld), també projectada per ell, just en front del canal, la qual cosa ens dóna a entendre que aquest carrer va ser pensat primerament com a canal amb avingudes arbrades laterals.

En la memòria, presentada amb el pla al 1840, ens explica com serà la Luisenstadt: "el carrer més important forma un canal navegable que va de l'Spree, més amunt del Janowitzbrücke, fins a la muralla entre la Kottbusser i la Hallescher Tor. La funció d'aquest canal és servir a la indústria com a via de comunicació. Dos estanys, un de rodó i un de rectangular, i dos mercats adjacents serviran per a carregar i descarregar els vaixells, però no s'exclou que algun empresari pogui construir algun canal adjacent lateral que meni a la seva pròpia fàbrica" [5].

Per donar continuïtat a aquest canal, Lenné el pensa allargar fins als fosats de la muralla, fent-los navegables, en tota la seva llarga longitud, per a poder-hi instal.lar un gran nombre de fàbriques a les ribes. Així el canal facilitaria el tràfic entre les fàbriques, sobretot si tenim en compte que vora els fosats que vol transformar hi van a parar les estacions de termini de les línies de l'Anhaltischer Bahn i del Potsdamer Bahn, que aviat s'allargaria fins a Hamburg i Magdeburg.

Més endevant ens parla de la Gürtelstrasse ja citada i ens diu que aquesta comença allí on el canal va a parar a l'Spree i envolta la ciutat en un gran arc que puja cap al petit turó que hi ha entre la Hamburger i la Rosenthaler Tor, des d'on es veu tota la ciutat. La funció d'aquest carrer era dotar als habitants de la part nord-est d'un lloc de passejada ombrejat, però segur, que seria omplert de boniques cases de camp que l'adornarien. Entre la Landsberger i la Königstor es volia crear un parc, travessat per l'avinguda, en terrenys que pertanyien majoritàriament a l'Ajuntament. La funció del boulevard i del parc era la diversió de la població i la seva salut i higiene, donat que al Berlín d'aleshores només hi havia un passeig i un parc, Unter den Linden i el Tiergarten, respectivament, que quedaven molt

---

[4] Carrer-cinturó.

[5] Memòria citada a Johann Geist i Klaus Kurvers: Das berliner Mietshaus Vol I. Munic: Prestel Verlag, 1984. Pàg. 477

apartats dels barris nord-orientals on hi viven la majoria del obrers.

Aquest fou el pla més important que Lenné féu a Berlín. També va dissenyar projectes per a àrees més puntuals que completaven la planificació general. No es coneixen tots els seus plans, però en caldria destacar l'anomenat "Generalszug" (1844) que serveix de contrapunt al carrer-cinturó a la banda sud de la ciutat. Consisteix en un carrer que gairebé en línia recta baixa des de el "Knie" fins a la Hasenheide i atrvessa un seguit de places de formes diferents, unint Charlottenburg amb la Luisenstadt, dissenyada per ell.

Aquests plans van representar l'intent d'enllaçar els diferents espais desenvolupats fora muralla, amb elements urbanístics procedents de models anglesos ("Squares", avingudes, passejos vora el riu, estanys i canals); i alhora és el preludi d'una sèrie d'intents d'unir Berlín amb el poble de Charlottenburg (desenvolupat arrel de l'existència de la residència reial d'estiu) mitjançant carrers de circumval.lació seguint el model de París i el disseny de Unter den Linden i intentant equiparar els diferents desenvolupaments urbanístics de la ciutat. A més, també es preocupa de donar una última imatge i alhora una frontera per a la creixent ciutat, en un moment de forta i incontrolada expansió.

II.2.2.3. La situació urbanística abans de 1862

A mitjans de segle aquestes planificacions només s'havien realitzat en part: el Camp de Mart havia quedat retallat per la presó i diverses casernes; i el carrer de circumval.lació no s'havia iniciat, tot i que s'havia dut a terme el canal. El problema de Lenné és que tot i que coneix les mancances, les intenta resoldre amb elements urbanístics que ja no es corresponen amb les necessitats de creixement d'una ciutat capitalista. El 1842 el rei decreta una norma per la qual totes les obertures de nous carres necessitarien la seva aprovació però ell no pot controlar l'ús d'un sòl que ha passat a mans privades. A més, les companyies de ferrocarril esdevenen un greu problema, ja que en mirar d'acostar al màxim llurs estacions a la ciutat envaïren les rodalies de Berlín i es convertiren en barreres que impossibilitaren del tot els desigtos reials d'un creixement harmònic de la ciutat.

Fins aquest moment les actuacions s'havien concentrat principalment en la construcció del Köpenicker Feld, de la Frankfurter Vorstadt, la installació del Landwehrkanal en relació amb les estacions Anhalter i Potsdamer i en la configuració i situació definitiva del Camp de

Mart que conté les casernes i la presó. Aquesta planificació fou fruit d'un intercanvi de pensaments entre Lennè i Friedrich Wilhelm IV.

A partir del moment en què Friedrich Wilhelm IV cau malalt i Lennè perd la seva influència, la planificació de la ciutat es regirà per una mena d'acord tàcit entre les necessitats de tràfic i els interessos privats dels propietaris. Així, a principis dels anys cinquanta queda clar que cal revisar el Pla d'Edificació, a causa, sobretot, de les installacions ferroviàries i de les qüestions i drets feudals encara no resolts del tot, que el fan inviable. Un informe de 1852 indica que en les seccions I i V del Behauungsplan situades al sector nord-oest, s'ha construït tants edificis i estacions de manera irregular que el pla no es pot dur a terme ja que molts carrers queden tallats.

Un exemple d'això serà el "barri" que la "Weren-Credit-Gesellschaft" (una de les múltiples societats constructores) aixeca pel seu compte i sense seguir la planificació oficial, als afores entre els carrers Brunnen i Bad, amb casetes de dos pisos a "l'angiesa", que serà un destorb en el desenvolupament posterior de la ciutat (fig.42).